

BABASININ KIZI :
70. ÖLÜM YILDÖNÜMÜNDE
FATMA ALİYE HANIM
2 Aralık 2006

Oturum Başkanı

Fatma Karabıyık Barbarosoğlu

“İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman”:
Bir kadın filozof olunca...

Ahmet Süruri

“Tarih”in ve “Tahrir”in Öznesi Olarak

Fatma Aliye

Nazife Şişman

“Ben’in Tarihi” ile

“Tarihteki Ben” Çatışmasında

Ahmet Cevdet Paşa Okulu

Başarısız mı Oldu?

İhsan Fazlıoğlu

Hazırlayan

F. Samime İnceoğlu

Redaksiyon

N. Bilge Özel

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

Sanat
Araştırmaları
Merkezi

BİLİM VE SANAT VAKFI

Türkiye Araştırmaları Merkezi 6

NOTLAR 9

Babasının Kızı:
70. Ölüm Yıldönümünde
Fatma Aliye Hanım

Mayıs 2008

Vefa Cad. No. 56 34470 Vefa İstanbul

Tel 0212. 528 22 22 pbx

Faks 0212. 513 32 20

e-mail bisav@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Türkiye Araştırmaları Merkezi

e-mail tam@bisav.org

Sunuş

Öyle kişiler öyle hayatlar vardır ki yaşadığı tarihe tanıklık eder ve yazdıkları ve yaptıklarıyla o günü bugüne âyân ederler. İşte böyle bir kişiyi; birçoğumuzun ilk kadın roman yazarı olarak bildiği, Osmanlı modernleşme tecrübesinin nev-i şahsına münhasır şartlarında yaşamış ve bu şartları zatında mündemiç bir muharrireyi; Fatma Aliye Hanım'ı, vefatının 70. yıldönümünde Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği "Babasının Kızı: 70. Ölüm Yıldönümünde Fatma Aliye Hanım" başlıklı bir panel ile yad ettik. Elimizdeki bu çalışma, zihinlerde, Fatma Aliye ve dönemine dair "hoş bir sada"; yüreklerde, Fatma Aliye'nin hatıralarına dair bir "vefa" bırakabilmek umuduyla düzenlediğimiz paneldeki konuşmaların deşifre edildikten sonra yeniden düzenlenerek metin haline dönüşmüş bir şeklidir.

Fatma Aliye'nin yalnız edebî kişiliğiyle değil edebiyattan felsefeye, tarihe kadar geniş ve zengin ilgi alanları çerçevesinde ele alındığı panel, oturum başkanı Fatma Karabıyık Barbarosoğlu'nun takdim konuşması ile başladı. Barbarosoğlu, ilk olarak "unutulmuş bir muharrir: Fatma Aliye'nin unut[tur]ulmuşluğunun nedenlerine değindi ve çok da uzak geçmişimizde değil 1862-1936 yılları arasında yaşamış, yalnız Osmanlı'nın değil İslam dünyasının da yazar kadını olan bu muharrireyi, biz bugün neden bilmiyoruz? sorusuna verilebilecek cevaplar üzerinde durdu. Barbarosoğlu'na göre,

Fatma Aliye'nin mezar taşı, onun hakkında anlatılacaklardan çok daha fazlasını anlatıyordu.

Panelin ilk konuşmacısı Ahmet Süruri, "*İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman*": *Bir kadın filozof olunca...* başlıklı tebliği çerçevesinde Fatma Aliye'nin *Tedkîk-i Ecsâm* ve *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* adlı telif eserleri üzerinden felsefeye ilişkin çalışmalarını değerlendirerek onun pek de bilinmeyen felsefeci yönünden bizleri haberdar etti. Konuşmasına Fatma Aliye'nin hayatı ve eserlerinden bahsederek başlayan Süruri, felsefi içerikli bu eserleri ile Fatma Aliye'nin döneminin şartları göz önüne alındığında ne denli büyük bir felsefi derinliğe sahip olduğunu gösterdi. İkinci panelist Nazife Şişman ise, Ahmet Mithat'ın, hanım ve feylosof kızım diye hitap ettiği Fatma Aliye'nin diğer bir yönünü; "*Tarih'in ve 'Tahrir'in Öznesi Olarak Fatma Aliye*"yi bizlere aktardı. Yazdıklarıyla ve yaptıklarıyla tarihî bir şahsiyetti Fatma Aliye. Tarihin de tahrir de öznesi idi. Çünkü roman yazan ilk Osmanlı kadınıydı. Muharrirlik de dahil olmak üzere pek çok konuda ilk olma vasfını haizdi. "İlk mütercime, kitapları başka dillere tercüme edilen ilk Osmanlı kadını. Felsefeyle ilgili eser kaleme alan bildiğimiz ilk Osmanlı kadını. Hakkında monografi yazılan, dünya sergilerine davet edilen ilk Osmanlı kadını..."

Diğer taraftan Orhan Okay'ın "mülemma" dediği, Osmanlı'nın kendisini Batı'dan bakarak değerlendirdiği o uzun yüzyılda doğmuştur Fatma Aliye. Böyle bir dönemin içinden yazar. O da bir terkinin peşindedir. Ama gayesi, terakki ve medeniyeti, Osmanlı-İslâm değerlerinden taviz vermeden temindir.

"*Ben'in Tarihi*" ile "*Tarihteki Ben*" çatışmasında Ahmet Cevdet Paşa Okulu Başarısız mı Oldu? başlıklı konuşmasına bu soruyla başlayan üçüncü panelist İhsan Fazlıoğlu'nun soruya verdiği cevap basitti. Evet, başarısız olmuştu. Peki, niçin başarısız olmuştu? Fazlıoğlu, sunumunda bu soruyu cevaplandırmaya çalıştı; çağdaş Türk düşüncesini anlamlandırmak için geliştirdiği şablondan hareketle. Fazlıoğlu'na göre klasik

kültür "hakikat" merkezli bir kültürdü. İster metafizik, ister fen bilimleri, ister din bilimleri olsun; hangi tür araştırma sahası seçilirse seçilsin, nihai olarak ulaşılmak istenen hakikatti. Bunalım dönemlerinde ise insanlar hakikati değil siyaseti öne çıkartırlardı. Siyaset merkezli düşünmeye odaklanan, mevcut durum ve sorunlara ilişkin düşüncelerin üretildiği çağdaş Türk düşüncesinde metafizik derinlik aramak, nazariyat aramak pek de mümkün değildir.

Bununla birlikte, bu dönemde, düşünce üretilirken iki açıdan sorgulanmıştır: Sait Halim Paşa'nın cemiyet merkezli, Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih merkezli sorgulaması. Tanzimat sonrası dönemde ilk defa Cevdet Paşa tarih merkezli düşünen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa ve okulu -Ali Sedat, Fatma Aliye, Emine Semiye- tarihi, kadim ve cedit olarak inşa etmiştir. Bir üçüncü kavram ise atiktir. Bu kavramlar Cevdet Paşa okulunun tarih anlayışını doğru yorumlayabilmek için dikkate alınmalıdır. Zira kendi tarih bilinceleri içinde atik olanı, yani bugüne aktarılamayacak olanı atıp; kadim olanı, yani bugüne eklenenebileni muhafaza etmeyi savundukları için Cevdet Paşa, Fatma Aliye, Ali Sedat unutulmuştur ve meseleye tasfiye edilmeleri nokta-i nazarından bakıldığında Cevdet Paşa okulu maalesef başarısız olmuştur.

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları merkezi olarak Fatma Aliye Hanım hakkında düzenlediğimiz bu etkinlikle Osmanlı'nın son döneminde sosyal ve ilmî mahfillerde özel bir yeri olan, ancak günümüzde unutulmuş bir muharrireyi vefatının 70. yıldönümü münasebetiyle yeniden hatırlatabilmeyi ve gelecekte yapılacak akademik çalışmalara katkıda bulunmayı hedefledik.

Bugün birçoklarımızın isimlerini hatırlamadığı hatta belki hiç bilmediği ilim ve kültür hayatımıza katkıda bulunan ilim ve düşünce adamlarımızı anmak ve fikirlerini günümüzde yeniden tartışmak üzere tertip edilen bu panellerin daha nicelerinde buluşmak ümidiyle...

"Baba" 70. Ölü

Oturum Başkanı

Ahmet Sürüri
"İyi eş, iyi anne,

Nazife Şişman
"Tarih" in ve "Tarih"

İhsan Fazlıoğlu
"Ben'in Tarihi" ile
Başansız mı Ol

Sunumlar 20şer dakik

"Karabasi'nin Kızı"

Ölüm yıldönümünde Fatma Aliye Hanım

Öyküci **Fatma Karabiyik Barbarosoğlu**

Özeti
"Anne, iyi müslüman": Bir kadın filozof olunca...

Özet
"Tahrir" in Öznesi Olarak Fatma Aliye

Özet
"Tahrir" ile "Tarihteki Ben" Çatışmasında Ahmet Cevdet Paşa Okulu
mi Oldu?

Özet

- **Fatma Karabiyik Barbarosoğlu:** Bu yorgun ve puslu İstanbul akşamında şu saatte burada olabilmeniz ihtimal ki Fatma Aliye'yi merak etmenizden dir diye düşünüyorum. Fatma Aliye'yi merak edelim. Böylece yıllardır unutulmuşluğunun acısını belki kendi hanemizden bir parça silebiliriz diye ümit ediyorum. Fatma Aliye'yi merak etmeliyiz. Ama bizim merak eddiğimiz yıllarca unutturulmasını ne kadar affettirir, önümüzdeki yıllarda bunu göreceğiz inşallah.

Fatma Aliye Hanım'ın mezar taşını arkadaşların özellikle çekmesini istemiştim. Lütfen panel boyunca mezar taşına bakınız. O mezar taşı, esasında bizim burada anlatacaklarımızdan çok daha fazlasını anlatıyor. Yazının karakterine bakınız, mezar taşında yazanlara bakınız. Bu eğri büğrü harfler. Acemi elinden bir kitabe.

Babasının Kızı: 70. Ölüm Yıldönümünde Fatma Aliye Hanım Paneli

1862-1936 yılları arasında yaşamış bir muharririne Fatma Aliye Hanım. Yaşadığı dönemde kitapları Arapça ve Fransızca'ya çevrilmiş bir muharririne-yi neden biz bilmiyoruz? Fatma Aliye, sadece Osmanlı coğrafyasının değil, esasında bütün İslam coğrafyasının ilk yazar kadınıdır. Bu nüansa dikkat etmenizi isterim. Kadın yazar değildir Fatma Aliye, ilk yazar kadındır. 1862-1936 yılları arasında yaşarken, yani Abdülaziz döneminde doğup, Abdülhamit döneminde isim sahibi olurken Cumhuriyet Türkiye'sinde unutulmuştur. Esasında unutulmuşu, İttihat ve Terakki döneminde başlamıştı, diyebiliriz.

Peki, unutuluşunu nasıl anlamlandıracağız? Bu çok önemli bir sorudur. Çünkü yaşadığı dönemde meşhur olmuştur. Biraz önce bahsettiğim gibi ilk yazar kadın olduğu için, kitapları dünya çapında bir karşılık bulmuştur. Fransızca, Arapça ve İngilizce'ye çevrilmiştir. Ta 1893 yılında -ki *Muhaddar*'ı yazmış olduğu tarih 1892'dir- Chicago sergisine davet edilmiştir. 1901 yılında da yine Paris'te uluslararası bir sergiye davet edilmiştir. Fatma Aliye Hanım.

Peki neden Fatma Aliye Hanım unutuldu? sorusunu tekrar tekrar sormak zorundayız. Ama bu sorumuzun cevabı sadece bu panelde ortaya çıkmayacak arkadaşlar. Çünkü ben bu soruyu yıllardır soruyorum ve milim milim cevaplar bulabiliyorum. Bulabildiğim cevaplar ise şöyle:

Fatma Aliye Hanım neden unutulmuştu? Birincisi; babasının kızıydı. Bundan dolayı unutulmuştu. Zaten babasının kızı olarak şöhret bulmuştu. Babasının kızı olması unutulmasına da eşlik etmiştir. İkincisi; saltanat taraf-tarlıdır. Her ne kadar Latife Hanım'a bir mektup yazarak Mustafa Kemal Paşa'ya destek olduğunu ifade ettiyse de aristokratik zevki ve Abdülhamit hayranlığı onun "Cumhuriyetçi" sayılmasını engellemiş, dolayısıyla unutul-masını meşrulaştırmıştır. Unutulmasına eşlik eden üçüncü olay en acı ola-nıdır. 1926'nın sonlarında evden kaçan en küçük kızı İsmet Hanım, Katolik rahibe olmuştur. Yaşadığı yıllar boyunca Fatma Aliye Hanım, Fransa'da dedektif tutmak pahasına kızının izini sürdürmüş, izini bulur gibi olduğun-da mektuplar yazmış, fakat yüz yüze görüşmeyi başaramamıştır. Kızı Ka-tolik bir rahibe olan ilk Osmanlı yazar kadını olarak unutulması uygun gö-rülmüştür.

Fatma Aliye Hanım'ın unutulmasını engelleyecek tek gurup İslamcılar idi. Fakat onlar da Fatma Aliye Hanım'ın hayatını, tarihin bir dönemi için parantez içine alınması ge-reken bir hayat olarak gör-düler. Tefik Fikret'e olan mesafelerini, Tefik Fik-ret'in oğlunun papaz olma-sı üzerinden temellendi-renler için, Fatma Aliye Hanım'ın kızının Katolik rahibe olması Müslüman-ların elini zayıflatıcı bir un-sur olarak görüldü. İslam-cılar, Ahmet Cevdet Pa-şa'nın torununun Katolik rahibe olması gerçeği ile yüzleşmeyi göze alamadı-lar, diye düşünüyorum.

İlk sözü Ahmet Süruri Bey'e veriyorum. Ahmet Süruri Bey, "iyi eş, iyi anne" ibareleriyle birlikte Fatma

Feriköy Mezarlığı

Aliye Hanım'ın filozof tarafına değinecekler. Esasında ben filozof olduğumu pek fazla kabul etmiyorum. Ama konuşmasının sonunda bizi Fatma Aliye Hanım'ın filozof olduğuna ikna edecekler diye bekliyorum. Buyurunuz.

-**Ahmet Süruri:** Teşekkür ederim. Evet, Fatma Aliye Hanım için bir filozof diyemeyiz ancak felsefeyle uğraşan bir kişi olduğundan felsefeci diyebiliriz.

-**Barbarosoğlu:** Tanıtımda filozof diye geldi mail adresime.

-**Süruri:** Evet. Fakat oradaki filozofu bir sistem kuran anlamında değil de felsefeci anlamında anlayabiliriz.

İlk konuşmacı olmam hasebiyle öncelikle Fatma Aliye Hanım'ın -özelikle eğitimi ve öğrenimi çerçevesinde- kısaca hayatından ve eserlerinden bahsedeceğim sizlere. Daha sonra felsefi içerikli *Tedkik-i Ecsâm* ve *Terâ-cim-i Ahvâl-i Felâsife* adlı eserlerini değerlendireceğim.

Fatma Aliye Hanım deyince genellikle, tercüme yapan, roman yazan, felsefe kitabı kaleme alan, sosyal faaliyetlere katılan, hakkında müstakil bir biyografi yazılan ilk kadın yazar şeklinde bir tanımlama yapılıyor. Bu büyük oranda doğrudur. Fakat burada bir dipnot düşmek istiyorum. Türk edebiyatında aslında roman yazan ilk kadın değildir Fatma Aliye. Ama genel temayül bu yöndedir. Roman yazan ilk hanım Zafer Hanım'dır. Detaya girmeyeceğim sadece dipnot olarak söylemek istedim. Zafer Hanım 1877'de -Fatma Aliye Hanım henüz 15 yaşındayken- *Aşk-ı Vatan* isiminde bir eser yazmıştır. Fakat genel kabul Fatma Aliye Hanım'ın ilk kadın romancı olduğu yönündedir. Çünkü Zafer Hanım sadece bir eser yazmıştır. Fatma Aliye Hanım ise birden fazla eser kaleme almakla yazar ve romancı olmuştur.

Burada bir de Fatma Aliye Hanım'ın ismiyle alakalı bir tashih yapmak istiyorum. Genelde "Fatma Âliye" şeklinde telaffuz edilmesi yanlış bir telaffuzdur. Âliye değil Aliye'dir (aslı: Aliye). Ali kelimesinin müennesi, yani dişilidir. Ali, Aliye şeklinde.¹ Bu yanlış bazen Devlet-i Âliye şeklinde de kullanılmakta. Devlet-i Âliye değil, Devlet-i Aliyedir. Âliye kelimesi farklı bir kelimedir.

Şimdi bu dipnot ve tashihten sonra onun -eğitimi ve öğrenimi çerçevesinde- hayatına değinelim.

1 Abisinin adı Ali, kendisinin adı Aliye'dir.

Hayatı²

9 Ekim 1862'de İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım son devir Osmanlı devlet adamlarından hukukçu, tarihçi ve ilim adamı Ahmet Cevdet Paşa (öl. 1895) ile Adviye Râbia Hanım'ın kızıdır. Osmanlı devletinin üst düzey yöneticisi ve ilim adamı Ahmet Cevdet Paşa, kızı Fatma Aliye'nin eğitimine çok önem vermiş, ona, o dönemde Avrupalı kadınların bile sahip olmadığı bir eğitim imkânı sunmuştur. Araştırmaya ve öğrenmeye çok meraklı olan Fatma Aliye Hanım, konak terbiyesiyle büyümüştür.

Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar gibi mektepli değildir, özel hocalar ve kendi gayretleriyle yetişmiş bir şahsiyettir.

Beş yaşından itibaren özel hocalardan (örneğin, Loçcalı Hacı İbrahim Şevki Efendi) ders almaya başlamıştır. Beş yaşında *Kur'an-ı Kerim*'i baştan sona bitirmiş, *Mızraklı İlmihal*, *Mevlid* gibi hareketli yazıları okuyacak hâle gelmiştir. Yedi yaşında *Battal Gazi*, *Elf-i Leyle* (Bin Bir Gece Masalları), *Muhayyemat-ı Aziz Efendî*'yi okuyabilen Fatma Aliye babası Cevdet Paşa'nın yazdığı dil kitabı *Kavâ'id-i Türkiyye* adlı eseri ise ezberine almıştır. Yedi yaşından itibaren üç yıl boyunca Hoca Mustafa Efendi'den *Dürr-i Yekta* okumanın yanı sıra kavâid-i Osmaniye, coğrafya, tarih ve hey'et (astronomi) dersleri de alır. On yaşlarında Fransızca'ya heves eden Fatma Aliye üç yıl boyunca İlyas Matar Efendi'den Fransızca tahsil eder. On bir yaşında bir hanım hocadan *Emsile* ve *Tuhfe-i Vehbi* okur ve İranlı İskender Efendi'den de Farsça dersleri alır. On bir yaşına kadar Ahmet Mithat Efendi'nin tüm kitaplarını okumuş olan Fatma Aliye Hanım'ın hocaları arasında, ne ilginçtir ki,

2 Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri için bakınız: Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neş'eti*, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1311, 200 s. (Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye -Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu-*, haz. Bedia Ermat, İstanbul: Sel Yayıncılık, Kasım 1994; Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniyyenin Neşeti*, haz. Lynda Goodsell Blake, Müge Galin,

İstanbul: İsis Yayıncılık, Ocak 1998); H. Emel Aşa, *İlk Türk Kadın Romancısı Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, 1993; Mübeccel Kızıltan-Tülây Gençtürk, *Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu - I*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1993; İnci Enginün, "Fatma Âliye Hanım", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, III/166-167; H. Emel Aşa, "Fatma Âliye Hanım", *DİA*, İstanbul 1995, XII/261-262.

Ahmet Süruri

Ahmet Mithat Efendi de bulunmuştur. On dört yaşlarında Hakkı Efendi'nin (Mösyö Faber) kızı Matmazel Alpha ile Fransızca çalışmalarına devam eden Fatma Aliye on beş yaşlarına geldiğinde felsefeye merak salmaya başlar ve on altısına geldiğinde bu merakı giderek artar. Kimya bilimine de ilgi duyan Aliye Hanım, ağabeyi Ali Sedat'ın kimya derslerini uyguladığı küçük kimyahaneden faydalanmaktan geri kalmamıştır.

On yedi yaşında babasının uygun gördüğü Sultan II. Abdülhamid'in yâverlerinden Kolağası Fâik Bey'le evlenir.

Fatma Aliye bir taraftan çocuklarını yetiştirirken diğer taraftan yazı hayatına girer. Yirmi yedi yaşında George Ohnet'in *Volonté* adlı eserini okur ve tercüme etmeye karar verir. Yaşadığı dönem itibarıyla önceleri takma adlar kullanan Fatma Aliye

Hanım ilk olarak "Bir Kadın" imzasıyla George Ohnet'in *Volonté* romanını *Meram* adıyla Fransızca'dan Türkçeye çevirir. Bazı kadın yazarların erkek adı kullanarak eserlerini kaleme aldıkları bir dönemde Fatma Aliye Hanım "Bir Kadın" ismini tercih etmiştir. *Servet*'te ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde hakkında çıkan bazı yazılar sebebiyle bu tercüme edebî muhitlerin yanısıra kısa sürede geniş kitlelerin de ilgisini çeker. Tercüme yapanın bir kadın olması dolayısıyla *Meram* kısa zamanda meşhur olur.

Kadın karakterini kendisinin, erkek karakterini Ahmet Mithat'ın yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı kitap Fatma Aliye'nin ikinci eseridir ve bu eseri onun yarı telifi sayılabilir. Çünkü kitabın yarısını Ahmet Mithat, yarısını da Fatma Aliye Hanım yazmıştır ve kitabın üzerinde de yazar adı olarak "Ahmet Mithat ve Bir Kadın" yazmaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Ahmet Mithat'ın teşvikiyle bazı yazıları yayınlanır. Adı geçen gazetede aynı takma adla kadınlarla ilgili yazılar yazmaya başlar. Bir ara "Mütercime-i Meram, Aliye" ismini kullanan yazar daha sonra *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanan "Sürat: Euler'in Prensese Yirmi Birinci Mektubu" (*Tercüman-ı Hakikat*, sy. 3673, 23 Safer 1308/8 Teşrinievvel 1890) başlıklı yazısında "Fatma Aliye" imzasını kullanarak yayın dünyasında gerçek kimliğini açığa vurur. Euler'den

altı mektup çevirip bunları dönemin gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlar. Dördüncü mektubunu yayımladıktan sonra mektubun sonuna "İfade-miz" başlığı adı altında Ahmet Mithat imzasıyla Fatma Aliye Hanım hakkında şu ifadeler yer alır:

Meram romanının tercümesine dahil edenler nerede? Kemal-i ehemmiyetle dikkat buyurmalı ki bir roman tercümesi hevesi insanı nerelere kadar vardiıyor. "Mütercime-i Meram" derken "Müşerrih-i Ahkam" feylesofa nâil olduk. Var olsun. Hak Teâlâ Hazretleri feyzini arttırsın. Sâir sahibat-ı kalem olan nisvanımız dahi Aliye Hanımefendi hazretlerinin bu himmetlerinden teşevvuk eylesinler. Bugünkü meydan hizmet meydanı, gayret meydanıdır. Şu mülâhazasının verdiği şevk üzerine hanım ve feylesof kızıma hitab olarak bir hikemî mektup neşredeceğim.³

Fatma Aliye Hanım'ın hayatında iki önemli hocası vardır. Biri babası, diğeri ise Ahmet Mithat Efendi'dir. *Meram* adlı eserin yayın hayatına girmesiyle babası Cevdet Paşa kızındaki bu yeteneği keşfeder ve onunla daha çok ilgilenmeye başlar. Birlikte Mantık ve Belagat ilimlerine dair münazaralar yapmaya, *Mesnevî-i Şerif* ve *Kaside-i Bürde* okumaya başlarlar. İbn Haldun'un *Mukaddime* tercümesini okumanın yanı sıra Aristo ve Eflatun ile İbn Rüşd ve İmam Gazalî felsefelerini mukayeseli olarak incelemeye devam ederler. Daha sonraları da Fatma Aliye Hanım edindiği bu mukayeseli sistemi Descartes, Spinoza, Darwin ve Auguste Comte gibi Avrupa filozofları üzerinde uygular. Babasıyla sürdürdüğü bu beş yıllık ders sürecinde Fıkıh felsefesi üzerine de uzun uzadıya fikirler yürütüp araştırmalarda bulunur.

Tercüme çalışmaları yanında telif eserler de veren Fatma Aliye'nin çeşitli yazarlardan yaptığı tercüme ve Ahmet Mithat Efendi ile mektuplaşmalarının bir kısmı *Tercüman-ı Hakikat*'te, çoğu kadınlarla ilgili olan makaleleri ise *Hanımlara Mahsus Gazete*, *İnkılâb*, *Mehâsin* ve *Ümmet* adlı gazete ve dergilerde yayımlanır. Yayımlanmamış bazı makale ve konferanslarının orijinal metinleri ise Taksim Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Fatma Aliye Hanım Evrakı içinde yer almaktadır.

Doğu ve Batı kültürünü iyi bilen Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin bazıları Arapça, Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmiş ve kendisi Osmanlı kültürü-

3 "Euler'in Prenses Birinci Mektubu", (çev. Aliye), *Tercüman-ı Hakikat*, sy. 3664, (12 Safer 1308/15 Eylül 1306 rumî), s. 5-6.

nü Avrupa ve Amerika'ya tanıtma gayreti içinde olmuştur. *The Woman's Library of The World's Fair* kataloğunda onun biyografisine ve eserlerine yer verilmiştir. Chicago'da açılan bir sergide eserleri sergilenen Fatma Aliye Hanım hakkında Arap, Amerikan ve İngiliz gazetelerinde yazılar yayımlanmıştır.

Fransızca kitapları Türkçe'ye çevirerek başlayan Fatma Aliye Hanım'ın yazı hayatı, 1892-1915 yılları arasında yoğun bir şekilde devam ettikten sonra azalmaya başlar ve 1922 yılında sona erer.

Fatma Aliye Hanım sadece eserleriyle değil, toplumsal faaliyetleri ile de kadınların toplum içinde hak ettikleri yere gelmelerine öncülük etmiştir. Devrin çeşitli sosyal faaliyetleri içinde yer alan Fatma Aliye Hanım, 1897 yılında Türk-Yunan Harbi sırasında şehitlerin ailelerine ve gaziler ile onların ailelerine yardım amacıyla Cemiyet-i İmdadiye adında tamamı kadınlardan müteşekkil ilk resmî derneği kurmuştur. Bu çalışmalarından dolayı "İkinci Rütbeden Şefkat Nişân-ı Hümâyunu" verilerek Sultan II. Abdülhamid tarafından bir beratla takdir edilmiştir. Ayrıca 1912 yılında kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın mensubu olarak Trablusgarp ve Balkan Savaşı şehitlerinin aileleriyle savaş mâtüllerine yardım toplanması çalışmalarında gösterdiği başarı dolayısıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından bir madalya ile ödüllendirilir.

Fatma Aliye Hanım kadın haklarının kazanılması yolunda büyük çaba sarf etmiştir. O, kentte yaşayan ve "iyi eş, iyi anne, iyi Müslüman" olarak nitelendiği kadınların sorunlarıyla ilgilenmiştir.

Fatma Aliye Hanım sağlığının bozulması sebebiyle yavaş yavaş yazı yazmayı bırakmakla beraber hayatının son günlerine kadar sanat ve edebiyat çalışmalarını takip etti. Notre Dame de Sion mezunu, küçük kızı Zübeyde İsmet Hanım'ın ailesinden ayrılarak Katolik rahibesi olmasıyla sonuçlanan maceranın ve bu konu etrafında devrin gazetelerine akseden haberlerin kendisini şiddetle sarstığı, yayımlanan mektuplarından anlaşılan Fatma Aliye Hanım, 74 yaşında iken, 13 Temmuz 1936 yılında İstanbul'da vefat ederek Feriköy Mezarlığı'na defnedilir.

Fatma Aliye Hanım'ın asıl önemi Türk edebiyatında tercüme yapan, roman ve felsefe kitabı yazar, sosyal faaliyetlere katılan ve hakkında müstakil bir biyografi yazılan ilk kadın yazar olmasından kaynaklanır.

Eserlerine gelince, Fatma Aliye Hanım'ın eserleri daha çok roman tarzında edebî içerikli eserlerdir. Bununla birlikte felsefî, tarihî, babası Cevdet Paşa'yı anlatan biyografi-tarih içerikli eserleri de vardır. Eserlerinden; *Meram*, *Taaddüd-i Zevcata Zeyl*, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini* adlı eserleri ve *Ref'et*⁴ adlı romanı henüz çalışılmamış, Latinize edilmemiştir.

Toplam 14 matbu eseri bulunan Fatma Aliye'nin üç tane de yazma eseri mevcuttur. Bu eserlerden ilki *Sabiha* (tiyatro eseri), ikincisi *Uluvv-i Cenab*, üçüncüsü ise *Tezahür-i Hakikat* başlığını taşımaktadır. İlk iki eseri tamamlanmamıştır. *Tezahür-i Hakikat* adlı eserini ortaya çıkaran muhterem hocamız Nail Bayraktar'dır. Kendisine huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum.

Eserleri

1. *Meram* [Volonté], George Ohnet, çev. Bir Kadın [F. Aliye], İstanbul: Kasbar Matbaası, 1307, 328 s.
2. *Hayal ve Hakikat*, Bir Kadın [F. Aliye] ve Ahmet Midhat, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1309, 83 s. [Ahmet Midhat ve Fatma Aliye, *Hayâl ve Hakikat*, haz. Yahya Bostan, İstanbul: Eylül Yayınları, 2002, 144 s.]
3. *Muhâdarat*, Fatma Aliye, İstanbul: Matbaa-i Ebûzziya, 1309, 462 s.; Fatma Aliye, *Muhâdarat*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1326, 463 s. [Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, haz. H. Emel Aşa, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996, 360 s.; Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, haz. Selman Kılınç, İstanbul: Klas Yayınları, Eylül 2004, 408 s.]
4. *Nisvân-ı İslâm: Bazı a'dat-ı İslâmiyye hakkında üç muhavereyi havi-dir*, Fatma Aliye, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1309, 272 s. [Mübeccel Kızıltan (haz.), *Fatma Aliye Hanım Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisvân-ı İslâm*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 1993, 74 s.]
5. *Ref'et*, Fatma Aliye, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1314, 134 s. [Fatma Aliye, *Refet*, haz. Nurullah Çetin, İstanbul: LM Yayıncılık, 1. bs., Ocak 2007, 200 s.]

4 Babasının Kızı: 70. Ölümüldönümünde Fatma Aliye Hanım Paneli'nin yapıldığı vakit henüz yayınlanmamış olan *Refet* romanı panelden kısa bir süre sonra Ocak 2007 tarihinde yayın hayatına girmiştir.

Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife

6. *Üdî*, Fatma Aliye, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315, 244 s. [Fatma Aliye, *Üdî*, haz. Ferit Ragıp Tuncer, İstanbul: Selis Kitaplar, Ekim 2002, 126 s.]
7. *Levâiyih-i Hayât*, Fatma Aliye, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1315, 112 s. [Fatma Aliye, *Hayattan Sahneler (Levâiyih-i Hayât)*, haz. Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, 154 s.]
8. *Taaddüd-i Zevcâta Zeyl*, Fatma Aliye - Mahmud Esad bin Emin Seydişehirî, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316, 84 s.
9. *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, Fatma Aliye, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1317, 205 s. [Abdullah Demir, *Fatma Aliye Hanım ve Terâcim-i Ahvâl-i Felâsifesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, 135 s.; Fatma Aliye Hanım, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife: Filozofların Biyografileri*, haz. Ali Utku, Uğur Köroğlu, Konya: Çizgi Kitabevi, Haziran 2006, 153 s.]
10. *Tedkîk-i Ecsâm*, Fatma Aliye, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1317, 104 s. [“Babasının Kızı: Fatma Aliye Hanım ve Tedkîki Ecsâm Adlı Eseri”, haz. Ahmet Süruri, *Kutadgubilig*, sy. 10, Ekim 2006, s. 137-194.]
12. *Enîn*, Fatma Aliye, İstanbul: Karabet Matbaası, 1328, 356 s. [Fatma Aliye, *Enin*, haz. Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005, 586 s.]
13. *Târîh-i Osmânî'nin Bir Devre-i Mühimmesi -Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini*, Fatma Aliye, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1331, 143 s.
14. *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Fatma Aliye, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1332, 123 s. [Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, haz. Metin Hasırcı, İstanbul: Pınar Yayınları, Aralık 1994, 160 s.; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995, 111 s.]

15. *Tezahür-i Hakikat*.⁵

16. *Sabiha*.⁶

17. *Uluvv-i Cenab*.⁷

Fatma Aliye Hanım'ın hayatına ve eserlerine genel olarak değindikten sonra şimdi, felsefî içerikli eserleri *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* ve *Tedkîk-i Ecsâm*'dan söz edelim.

Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife

Fatma Aliye Hanım'ın felsefî içerikli ilk çalışması *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'dir. Bu eser, Türkçe'de felsefe konularında bir kadın tarafından kaleme alınmış ilk eser olma özelliği taşır. İsminden de anlaşılacağı üzere filozofların biyografilerinden bahseden bu çalışmasında Fatma Aliye Hanım, kitabının ancak üçte birini bu konuya ayırarak daha çok kelim ekollerine, meşhur mütekellimlerin biyografilerine ve bazı kelâmî meselelere ilişkin tartışmalara yer vermiştir.

Bu nedenle eser muhtevası itibarıyla değerlendirildiğinde daha ziyade kelâmî bir hüviyete sahiptir.

Eserin ana hatlarıyla iki bölümden oluştuğunu görmekteyiz: a) Yunan filozofları ve Meşşâiyyun dediğimiz İslâm filozofları (s. 3-75), b) Mütekellimîn (s. 75-204).

Yunan filozofları ve Meşşâiyyun kısmı eserin üçte birini; mütekellimîn (kelamcılar)den bahseden kısmı ise üçte ikisini tutmaktadır. İkinci cildi bulunmadığı için nâ-tamam olan bu çalışmanın elimizde sadece birinci cildi bulunmaktadır. Matbu nüshasında kitabın sonunda, birinci cildin sonu den-

"*Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*,"
Hanımlara Mahsus Gazete

5 Basılı olmayan, yazma halinde bulunan bir eserdir. Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları: 1236, 73 vr., 24-27 st., rik'a.

6 Basılı olmayan, yazma halinde bulunan yarım kalmış bir tiyatro eseridir. Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı, 2 numaralı defter.

7 Basılı olmayan, yazma halinde bulunan yarım kalmış bir eserdir. Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı, 8 numaralı defter.

mektedir ve ikinci cildi maalesef yoktur. Bu kitap, kitap olarak yayınlanmadan önce *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilmiştir.⁸ Gerek tefrikası gerek Cevdet Paşa koleksiyonundaki yazma nüshası⁹ da aynı şekilde eksiktir. Maalesef henüz ikinci cildine ulaşamadık. Şayet elimizde olsaydı ikinci cildin konusunu da, aşağıdaki alıntıda yer alan kendi ifadesine bakarsak, muhtemelen Sûfiye ve İsrakiyyun oluşturacaktı. Fatma Aliye Hanım kitabının girişinde klasik felsefe ve kelâm kitaplarında rastladığımız hakâyık-ı eşyaya talip olan felâsifenin iki mesleğe (*tarik-i nazar* ve *tarik-i tasfiye*) ayrıldığını ve her bir mesleğin, kendi içinde, bir dine (vahye) bağlı olup olmaması yönünden ikiye ayrıldığını söylemektedir. Size buradan kısa bir alıntı okumak istiyorum:

Eşyanın hakâyık ve evsâf u ahvâlini idrâk için iki meslek vardır. Birisi kavâid-i mantikiye üzere bahs ü nazardır. Bu tarike sâlik olanlar eğer bir dine mütemessik iseler onlara *Mütekellimîn* denilir, değiller ise *Meşşâiyyun* denilir. İkincisi riyazat ve teveccühat yoludur. Bu yola sâlik olanlara bir dine mütemessik iseler *Sûfiye*, değiller ise *İsrakiyyun* denilip bunların ikisi de mir'ât-ı kalblerini tasfiye ederek sünûhat-ı ilâhiyeye mazhar olmak üzere âlem-i ruhaniyete müteveccih olurlar. Lakin din-i hakka mütemessik olanların merâyâ-yı kulûbü müstevî, olmayanların âyineleri çarpıktır.¹⁰

İşte elimizdeki bu birinci cild sadece Mütekellimîn ve Meşşâiyyun'u konu edinmekle birlikte Sûfiye ve İsrakiyyun'dan bahsetmemiştir.

Birinci bölümde *Tales, Pitagoras, Empedokles, Lusip (Leukippos), Demokrit* gibi Sokrat öncesi Yunan filozofları hakkında bilgi verilirken, klasik dönem filozoflarından *Sokrat, Eflatun, Aristo, Öklit, Epikür, Stoa okulu filozofları, Zenon, Poseidonius* gibi filozoflar tanıtılmıştır. Ayrıca başta *Plotinus, Forfiryüs* olmak üzere yeni Platoncu filozoflardan da bahsedilmektedir.

8 "Muallime-i fezâil-penâhımız üstâd-ı muhterememiz ismetlü Fatma Aliye Hanımefendi hazretlerinin makale-i hakîmaneleridir", *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul, sene 4, sy. 2 (204) - 11 (213). (11 Zilkade-21 Muharrem 1316/11 Mart - 20 Mayıs 1315); sy. 13 (215) - 16 (218). (6-27 Safer 1316/3-24 Haziran 1315); sy. 19 (221) - 20 (222). (19-26 Rebiülevvel 1316/15-22 Temmuz 1315); sy. 24 (226) - 38 (240). (24 Rabiülâhir-4 Şaban 1316/19 Ağustos-25 Teşrinisani 1315).

9 Taksim Atatürk Kitaplığı Cevdet Paşa Yazmaları nr. 42, 43.

10 Fatma Aliye, *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1317, s. 3.

Hukemâ-yı İslâmiyeden de meşhur olanlardan *Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Bacce, İbn Rüşd, Huneyn b. İshak* gibi Meşşâî geleneğe mensup filozoflar tanıtılmaktadır.

İkinci bölüm dediğimiz Mütetekellimîn kısmında ise (s. 75-204), *halk-ı Kur'ân* konusuna temas edilmekte, bunun yanı sıra kelâmî fırkalar olan *Mu'tezile, Şia, Havaric, Mürcie, Neccâriye, Cebriye, Müşebbihe, Nâciye (Ehl-i sünnet vel-cemaat)*'den ve bunların kollarından kısaca bahsedilmektedir. Meşhur mütetekelliminden *Ebu Ali Cübbâî, Ebû Hâşim, Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, Nazzâm, İmam Eşârî, Hâris b. Esed el-Muhasibî, Kadı Ebu Bekir Bakillanî, Kadı Abdülcabbar, Eb'ul-Meâlî, Ebû İshak Şirazî, Cüveynî, Gazâlî, Ebûl-Kasım Mahmud Zemahşerî, Şehristânî, İmam Fahrüddin Razî, Mâturidî* gibi hem Mutezilî, hem de Eşarî ve Maturidî ulemanın biyografilerine yer verilmektedir.

Görüldüğü üzere kitabın isminde *felâsife* kelimesi geçmekle burada sadece Yunanî veya Meşşâî filozoflar anlatılmamakta; kelime mânâsı daha geniş tutularak gerek Batı gerek İslâm düşünürlerinin hepsini kapsayan bir mahiyette kullanılmaktadır.

Maturidiyye ile Eşariyye arasındaki ihtilaflı bazı mesâil-i kelâmiyyenin en dakik bahislerinden *kader* ve *irade-i cüziye* üzerinde de durulmaktadır. Bu mesele Mu'tezile bağlamında da ele alınıp konu tartışmaya sunulmaktadır.

Mâturidiyye ile Eşariyye arasında bazı kelâmî meselelerde ihtilaflar var ise de bunların mesâil-i cüziyyede olduklarını, itikâdî ana meseleler olan muazzamat-ı umur-ı diniyyede ittifak hâlinde bulduklarını söyler. Yani tâlî meselelerde ihtilaf varsa da ana meselelerde ittifak halindedirler. Buna binaen ikisi de ehl-i sünnet ve cemaatten olan bir fırka-i nâciye itibar olunmuşlardır.

Tedkîk-i Ecsâm

Fatma Aliye Hanım'ın *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'den sonra, ikinci felsefi içerikli kitabı *Tedkîk-i Ecsâm*'dir. *Tedkîk-i Ecsâm* da *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'de olduğu gibi önce gazetede¹¹ tefrika edilir, sonra yayınlanır. Bunun

11 *Hanımlara Mahsus Gazete*, İstanbul, sene 5, sy. 40 (242) - 53(255), 16 Şaban-28 Zilkade 1317 (7 Kanunievvel 1315-16 Mart 1316).

da yazma nüshası Atatürk Kitaplığı'nda Cevdet Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır.¹²

Eser giriş dahil altı bölümden müteşekkil olup giriş bölümünde madde, cisim ve ruh kavramları ile sofizm ve materyalizmin bu kavramları algılayışından kısaca bahsedildikten sonra, cismin tarifi, hukema ve mütekellimînin cisim hakkındaki tarif ve tahkiklerine (cism-i tabîi, cism-i talimî, eb'ad-ı selase, cevher, araz) kısaca temas edilmiştir. Bu bölümde Büchner'in *Madde ve Kuvvet*¹³ adlı kitabı Paul Janet tarafından bir eleştiriye konu olduğu için zikredilmiştir.

İkinci bölüme geçtiğimizde; Meşşâiyyun, İş-râkiyyun, Atomizm (Zimukratis) mesleği, Cüz'ün-lâ-yetecezzâ (Monadooloji) gibi zümre-yi felasifenin cisim kavramı etrafındaki tartışmalarına, tarihî süreç dikkate alınarak kavramın farklı medeniyet havzalarında algılanışına ve

bulnara ait değerlendirmelere muhtasaran değinilmektedir. Bu tarihi süreç anlatılırken ismi geçen filozoflar da şunlardır: Sidonlu Moschus, Pisagoras (Pythagoras) [öl. m.ö. 500], Lusip (Leucippus) [öl. m.ö. V. yy.], Sokrat [öl. m.ö. 399], Demokrit [öl. m.ö. 370], Aristo [öl. m.ö. 322], Epikür [öl. m.ö. 270], Poseidonius [öl. m.ö. 51], Pierre Gassendi [öl. 1655], Gottfried Wilhelm Leibniz [öl. 1716], Christian Wolff, [öl. 1744], Leonhard Euler [öl. 1783]. Burada alınan yapılan kaynak Euler'in bir *Almanya Prensesine Mektuplar (Lettres à une Princesse d'Allemagne)* adlı Fransızca eseridir. Fatma Aliye Hanım bu eserden toplam altı mektubu tercüme etmiştir. Bunlar henüz yayınlanmamıştır. Bu altı mektup da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer almaktadır.

12 Taksim Atatürk Kitaplığı Cevdet Paşa Yazmaları nr. 42, 44.

13 Ludwig Büchner, *Kraft und Stoff: Empirisch-naturphilosophische Studien. In allgemein-verständlicher Darstellung*, Frankfurt am Main: Verlag von Meidinger Sohn & Cie., 1855, 269 s.; Fransızca tercümesi: *Force et Matière, Etudes philosophiques et empiriques de sciences naturelles mises à la portée de tout le monde*, çev. L. F. Gamper, Paris: C. Reinwald, 1863, 263 s.; Türkçe tercümesi: *Madde ve Kuvvet*, çev. Bahâ Tevfik - Ahmed Nebil, I-III, İstanbul: Müşterekü'l-Menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, ty.

Üçüncü bölümde; *Taksimun-ilâ-gayri'n-nihaye* mesleği ile *Cüz'ün-lâ-yetecezzâ* (Monadoloji) mesleği taraftarları arasındaki mübahaselelere mufassal bir şekilde değinilmektedir. Hu-kema ve mütekellimîn taraftarlarının bu konuyla ilgili fikirleri de ele alınmaktadır. Bu bağlamda konuya kaynaklık eden veya kendilerinden alıntı yapılan filozoflar şunlardır: Leibniz [öl. 1716], Christian Wolff [öl. 1744], Leonhard Euler [öl. 1783], Émile Edmond Saisset [öl. 1863], John William Draper [öl. 1882], Elme Marie Caro [öl. 1887], Paul Janet [öl. 1899]; Ebû Bekir Bakıllânî [öl. 403/1013] ve Fahreddin Razî [öl. 606/1210].

Dördüncü bölümde; Euler'in materyalist ve idealistler hakkındaki tenkitleri ve vahdet-i vücud mezhebi üzerinde durulmaktadır. Fatma Aliye Hanım, Euler'den yaptığı alıntılarını *Bir Almanya Prensesine Mektupları*¹⁴ adlı eserinden tercüme etmiştir. Bu bölümün son kısmında ise Dekart ve taraftarlarının cisim hakkındaki düşünceleri zikredilmektedir.

Beşinci bölümde; XIX. yüzyıla damgasını vuran Hegel ve Hegel mektebinin kolları ile Paul Janet'nin materyalizm ve idealizm hakkındaki değerlendirmelerine yer verilerek bu yüzyılda materyalizmin nasıl zirve yaptığına temas edilmektedir.

Altıncı ve son bölümü ise Paul Janet'nin Büchner materyalizmini tenkidi oluşturmaktadır. Paul Janet'nin tenkid ve değerlendirmeleri Büchner'in [öl. 1899] *Madde ve Kuvvet* adlı eseri üzerinden yapılmaktadır. Fatma Aliye Hanım, Janet'den yaptığı alıntılarını için kaynak adı zikretmemektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki, Fatma Aliye Hanım bu alıntılarını Paul Janet'nin *Le Matérialisme Contemporain en Allemagne: Examen du système du Docteur Büchner*¹⁵ adlı eserinden yapmıştır.

14 Leonhard Euler, *Lettres à une Princesse d'Allemagne: Sur Divers Sujets de Physique et de Philosophie*, I-III, Saint Petersburg: l'Academie Impériale des Sciences, 1768-1772.

15 Paul Janet, *Le Matérialisme Contemporain en Allemagne: Examen du système du Docteur Büchner* Paris: Germer Baillière, 1864, 182 s.

Birkaç dakikam var. Ben bu birkaç dakikada sizlere bu eserin muhtevasına dair, bir girişten bir de sondan, iki alıntı okumak istiyorum.

Tedkîk-i Ecsâm adlı eserde iki kavram var: Madde ve ruh kavramı. Tüm tartışmalar da bu iki kavram üzerinden gidiyor. Şimdi söyleyeceklerimi de bu iki kavram üzerinden düşünerek dinleyelim:

Sofizm (Sofistâiye) ile Materyalizm (Maddiyyun) meslekleri ise bütün bütün birbirlerine zıt olarak yol almışlardır. Sofistaîler hakâyık-ı eşyadan şüphelenmişler, birtakımı da bütün bütün inkâr etmişler. Maddiyyun nasıl kendilerini pek yüksek tutarak dalâlete düşmüşler ise Sofistaîler de acz u meskenetlerini pek aşağıya düşürerek sırat-ı müstakimden ayrılmışlardır.

Bu hallere sebep ise, vüs' u akl-ı beşerin hadd-i nihayetine varıldıktan sonra erişemeyecekleri şeylere vasil olmak için hırs ve tehâlüklere. İlm-i beşerin mertebe-i nihayeti, aczini tanımak, oraya varıldıkda sırf cehd u iktidar olunacak şey de ancak Cenab-ı Hak'ı tesbih ve takdis eylemektir.

Zaman olmuş ki her şeyi ruhaniyete çıkarıp hakâyık-ı ecsamı kabul etmemişler; vakit olmuş ki 'Her şey maddîdir' diyerek ruhaniyeti bütün bütün inkâra kadar varmışlar. Bulduğumuz şu XIX. asrın ibtidalarında Avrupa'da Ruhaniyyun ciheti galip iken sonra Maddiyyun tarafı yol almıştır.

Şu zamanlardaki terakkiyat ve keşfiyat-ı fenniye ve maddiyeden Maddiyyun mağrur olarak artık "Her şey maddîdir" iddiasını daha serbest bast u beyana başlamışlar ve kendilerine birçok peyrev bularak tekessür etmekte bulunmuşlardır. Lakin esas-ı madde evvelce ne ise yine ol surette kalıp o hususta hiç terakki edememişlerdir.

Malumdur ki bugün Materyalistlik pek ziyade meydan almıştır. Ruhaniyeti inkâr ile onun kuvâ-yı maddiyeden ibaret bulunduğu ve beden-i insanın mükemmel bir makine olup mücerred hararet-i gariziye ile idare olduğu itikadında bulunanlar çoğalmışlardır. Ruhun asıl, cevher ve hakikati bilinemediği için onu redd u inkâr ediyorlarsa terakkiyatıyla müftehir buldukları maddenin asıl, cevher ve hakikati acaba nedir? Bunu böyle bilmişler de mi öyle Materyalist (Maddiyyun) olmuşlar? Nerede! Ne mümkün! Asıl gari-bi bu ki işte böyle hakikat-i cevheriyesini bilemedikleri maddelerin her şeyin esası olduğunu iddia ve hakikat-i cevheriyesi bilinemediğinden dolayı ruhu inkâr ediyorlar. Madde nedir? Bunun mahiyet ve hakikatini bulabilmişler mi ki ruhunki bilinemediğinden dolayı onu inkâr ediyorlar.

Elhasıl "Her şey maddeden ibarettir" diyen materyalistler esas-ı madde-
nin ne olduğunu tamamiyle tahkik ve tarif etmeksizin ruhu inkâr meselesi-
ne geçivermişler; bazı feylesoflar da kimi ne denilse 'bilmem' demekte ısrar
etmişler. kimi de hisseyledikleri eşyayı dahi inkâr ile her şeyi hayal ve rüya-
ya karıştırmaya kalkışmışlardır. Hakayıkına bizim mahdud akıllarımızın er-
memesiyle her şey inkâr olunamaz. Düşünmeli ki bizim hissimiz ve iktidarı-
mız var. Lakin pek ileriye varacak kadar değil! Yani ecsamın nazardan gâib
olacak derecedeki cüzlerini elimize alıp onların mahiyet-i hakikalarını mu-
ayene edecek yahut oralara erişebilecek derecede hurde-bîn yapacak kadar
değil! Akıl ve idrakimiz var. Lakin hakikat-i ruhu meydana çıkaracak kadar
değil! Her şeyin künh ü hakikatini bilmek muhat-ı ilm-i muhit-i ilâhîdir.

Felasife-i hazıradan Paul Janet (öl. 1899), Mösyö Büchner'in *Madde ve Kuvvet* namındaki kitabı için diyor ki: "Doktor Büchner'in kitabını okuyan fe-
sefe-âşına kimseler şüphesiz bir noksanını görürler. Müellif her şeyi madde-
nin mevcudiyeti ile tarif eylediği halde maddenin ne olduğunu bize anlatmayı
tamamiyle unutmuş. Bu ise ehemmiyeti az olan bir şey değildir. Nice asırlar
bununla o kadar kimseler uğraşmışlar. Onlar ne deli idiler, ne de çocuk!¹⁶

Netice olarak Fatma Aliye Hanım bu çalışmasının sonunda cisim hak-
kındaki tüm bu söylenenlerden maddenin esasının anlaşılmadığını ve bun-
dan da insanoğlunun nasıl bir sonuca vardığını, varması gerektiğini şu ifa-
delerle dile getirmektedir:

İşte ecsamın suret-i tarifinin başlıcalarını bahsimizde gösterdik. Bun-
ların hiçbirinden esas-ı madde anlaşılmadığı görülür. Lakin bu tetebbu-
umuzdan hiçbir şey anlamaksızın da çıkmıyoruz. Bilakis pek büyük bir şey
anladık, bildik ve öğrendik ki o da azamet-i Rabbanîye ile acz-i beşerdir. Bi-
ze müyesser olan ilmin hududundan çıkmak istemek ve aklımızın ermedi-
ği yerde itiraf-ı aczden çekinmek, insanı, göstermiş olduğumuz mesalik-i
batıla gibi en bayağı ve cahil kimselere bile gülünç olacak hallere düşürür.
Kerrat ile söylendiği gibi aklımızın ermediği yerde itiraf-ı acz-ı beşerî ile Ce-
nab-ı Hakkı tesbih ve tazim eylemek bizim tarik-i selamet ve müstakîmi-
mizdir. *Ve ma ûtîtum mine'l-ilmî illâ kalîlen.*¹⁷

16 Fatma Aliye, *Tedkik-i Ecsâm*, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1314,
s. 5-10.

17 *age*, s. 103-104.

Fatma Karabiyik Barbarosoğlu

Bu da bir ayet-i kerimedir, İsrâ suresi 85. ayet. Kitap bununla sona ermektedir. Meâlen: “(Zaten) size az bir ilimden başkası da verilmemiştir.”

Teşekkür ederim.

- **Barbarosoğlu:** Biz çok teşekkür ediyoruz. Ahmet Süruri Bey, Fatma Aliye Hanım'ın hayatına kuş bakışı baktıktan sonra felsefi yönü üzerinde özellikle durdu. Ben bir hatırlatmada bulunayım. *Kutadgubilig*'in son sayısında kendileri Fatma Aliye Hanım'ın Tabiat Risalesi'ni latinize etmişlerdir. Özellikle felsefeye ilgi duyanlar ve kadınlar arasından felsefeci çıkmaz iddiasına karşı duranlar var ise muhakkak tabiat risalelerini okumalarını tavsiye ediyorum.

Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan* adlı romanını Fatma Aliye'den önce yayınlamıştır. Fakat onunla ilgili olarak ilk kadın yazardır tespiti pek kabul görmez. Bunun sebebi tek bir romanı vardır. Ve edebi kamuda yazar kimliği ile fazla varlık bulmamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın ise dört tane önemli romanı vardır. Ayrıca yaşadığı dönemde bir özne olarak da öne çıkmış bir şahsiyettir. Kitapları Arapça, İngilizce ve Fransızca'ya çevrilmiştir. İlk romanı olan *Muhadara*'ın en başarılı romanı olduğunu söyleyebiliriz. *Muhadara* romanına kadar Tanzimat romanında kadınlar gerçek bir karakter olarak yer almaz. Yazar erkeklerin romanlarında kadınlar ya ölümcül ya da kurban tipleridir. Ya sevmedikleri erkeklerle evlenmişler ya da ölümcül bir hastalığın pençesinde kıvranmışlardır. Fatma Aliye Hanım'a kadar kadınlar romanda yoktur. Yazar olarak değil, kişilik ve kimlik olarak da yoktur. Hatta Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat romancıları için “bu adamlar, her gün sofralarına oturan annelerini, kız kardeşlerini dahi bilmiyorlar mıydı ki bu kadar gerçek dışı, karakter olmayacak tiplmeleri ortaya koymuşlardır” der.

İlk defa *Muhadara*'ta Fatma Aliye Hanım ayakları yere basan güçlü bir kadın karakter ortaya koymuştur Fazıla tiplemesi ile. Fazıla bundan sonra da yazar kadınların kaleminde maya olmaya devam etmiştir.

Bu arada ben, her seferinde unutulması üzerinde ısrarla durmak istiyorum. Son yıllara kadar Fatma Aliye Hanım'ın ölüm tarihi 1934 olarak biliniyordu ve ansiklopedilerde 1934 olarak geçiyordu. Çünkü, henüz hayattayken Cumhuriyet Gazetesi ilk kadın yazarımızın öldüğünü yazmıştır. Unuttukları yetmemiş gibi ömründen de iki yıl çalmışlardır. Romanları hakikaten çok önemlidir. Biraz önce Ahmet Süruri Bey bahsettiler. *Ref'et* romanı. Neden yayıncılar çevirmezler? Olağanüstü güzel, realist bir romandır. Fakir bir genç kızın eğitim yoluyla ayakta durma çabasını anlatır. Çok güzel tasvirler vardır, çok gerçekçidir.

Fatma Aliye Hanım'ın romanları edebî açıdan hiç geri kalır romanlar olmamakla birlikte, özellikle sosyal tarih açısından okunması, üzerinde durulması gereken romanlardır. Çünkü erkek yazarların romanlarında rastlamadığımız teferruatı verir bize. Yani kadınlar nasıl giyinirler? Neler yaparlar...? Mesela *Ref'et*'te bir halk kadınından bahsederken sigara içtiğini söyler, sigara yaktı diye geçer romanda. Buradan anlıyoruz ki; 1894'te yani bu romanın yazıldığı tarihte halk kadınları sigara içebiliyormuş. Dönemin, sosyal tarih olarak romanlardan okunabileceğini şu açıdan düşünüyorum ki; o dönemde hayatta olmayan bir şeyi, "romancı muhayyilesidir" diye yazma temayülleri yoktu. Buna çok dikkat ediyorlardı. Sözü daha fazla uzatmayayım. Nazife Hanım'a "Tarihin ve Tahririn Öznesi Olarak Fatma Aliye Hanım"ı anlatmak üzere sözü bırakayım.

-Nazife Şişman: Fatma Aliye'yi babasına izafette tanımlamak en doğru yaklaşım olduğu için, bu panelin başlığı "babasının kızı" olarak belirlendi. Ama mezar taşında Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olmasının yanı sıra bir başka vasfı daha yer alıyor: MUHARRİRE.

Fatma Aliye'yi, ölümünün yetmişinci yılında bir muharririne olduğu için anıyoruz. Yazdıklarıyla ve yaptıklarıyla tarihi bir şahsiyet Fatma Aliye. Tarihin de tahririn de öznesi.

Tarihin bir öznesi, çünkü ilk roman yazan Osmanlı kadını. Hatta ilk Osmanlı kadını değil, İslam dünyasında ilk yazar kadın olarak tanınan bir isim. 1924'te Lübnan asıllı, Mısırlı May Ziyade anılarını yazdığı kitabında Fatma Aliye'yi İslam dünyasının öncü bir kadın yazarı, Arap dünyasındaki yazarların da örnek aldığı bir yazar olarak tanımlıyor. Bu da gösteriyor ki Fatma Aliye her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde unutulmuşsa da döne-

Nazife Şişman

minde hem İslam dünyasında hem de Avrupa ve Amerika'da eserleri tanınan bir yazardı. Halide Edip'in kahramanlarında da görüyoruz ilk yazar kadının etkisini, daha sonraki kadın yazarların yazdıklarında da. Bütün kadınların yazdıklarında onu örnek aldıklarını, belki istemeden, farkında olmadan da etkilendiklerini görüyoruz.

Fatma Aliye tarihin bir öznesi, çünkü pek çok alanda ilk olma özelliğine sahip. Ahmet Süruri Bey'in bahsettiği gibi felsefe üzerine yazılar kaleme alan ilk Osmanlı kadını, dünya sergilerine davet edilen ilk Osmanlı kadını. Muharrirlikten başka pek çok konuda da ilk olma vasfıyla tebarüz etmiş. İlk mütercime. Kitapları başka dillere tercüme edilen ilk Osmanlı kadını. Felsefeyle ilgili eser kaleme

alan bildiğimiz ilk Osmanlı kadını. Hakkında monografi yazılan ilk Osmanlı kadını. Dünya sergilerine davet edilen ilk Osmanlı kadını...

Ben burada Fatma Aliye'nin bu ilk olma durumunu, nasıl bir atmosferde tecrübe ettiği hususuna, belli açılardan açıklık getirmek istiyorum. Zihin haritasını belirleyen temel meseleler nelerdi? Öncelikleri nelerdi?

Bunları ortaya koymakla, bir bakıma Fatma Aliye'nin şahsiyetini anlamaya teşebbüs edeceğiz. Fakat böylelikle sadece ilk roman muharririmizin bir portresiyle karşılaşmış olmakla kalmayacağız. Bir dönemi, temsil gücü olan bir kişi etrafında tanımaya çalışacağız.

Bir dönemi tanımak bize ne kazandırır? Bir dönemi tanımak, üzerine bastığımız zemini tanımamızı sağlar. Nereye bastığımızı, nereden geldiğimizi bilmezsek, kim olduğumuzu bilemeyiz. O zaman şöyle dersek, fazla mübalağa etmiş olmayız: **Fatma Aliye'yi hakkıyla tanımak, kim olduğumuz sorusunun cevabına da ciddi bir katkı sağlayacak.**

O halde kim olduğumuz sorusuna cevap aramak üzere yüz elli yıl öncesine uzanalım.

Öndokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında doğar Fatma Aliye. Askeri yenilgilere yakıcı bir yenilmişlik ve gerilik hissini eşlik ettiği, bu his nedeniyle

Osmanlı'nın kendisini Batı'dan bakarak değerlendirdiği o uzun yüzyılda. Batı'da ne var bizde ne yok? Terakki ve medeniyeti temin neleri alalım, neleri muhafaza edelim? Bunlar temel sorularıdır dönemin.

SINIRLAR, tekrar tekrar çizilmekte, ne kadar alafranga, ne kadar ala turka sorusu merkezde yer almaktadır. Biz kimiz, ne kadar Avrupalıyız ne kadar Doğuluyuz gibi sorular sürekli merkezde. Gerçi Tanzimat sonrası Batı'ya dönük bir yön belirlenmiştir, ama yine de soruya verilen cevap karmaşıktır. Biraz Batı'dan biraz Doğu'dan alınarak elde edilen bir karışım mevcuttur. Orhan Okay buna MÜLEMMA diyor. Adeta her dizesi başka dilde yazılmış bir manzume. Bir kültür unsurunu benimsemek değil, sadece beğenmek, eskiden de vazgeçememek, fakat bir terkibe de ulaşamamak. İşte Tanzimat'ın mülemması budur. Fakat bu mülemma, öyle gelişigüzel de değildir. İslam ve Osmanlı üst çerçevesinin içinden bir Batı'ya yönelik söz konusudur. Yani bu çerçevenin reddi söz konusu değildir.

Böyle bir dönemin içinden yazar Fatma Aliye. Buna dikkat etmemiz gerekiyor. Kadınlar nasıl giyinmeli sorusuna "yerine göre alafranga, yerine göre alaturka" diye cevap verir. O da bir terkinin peşindedir. Ama gayesi, terakki ve medeniyeti, Osmanlı-İslam değerlerinden taviz vermeden temindir. Bu nedenle dönemin en sembolik mevzusu olan kadın hakları meselesinde de Batı'daki gelişmelerden haberdar, ama Osmanlı toprağı üzerinden bir tavır geliştirmeye çalışır.

Tanzimat Fermanı'yla yeni bir hukuk yürürlüğe girmiş, sosyal hayat da aynı doğrultuda değişmeye başlamıştır. Dönemin ileri gelenlerinin dilinden düşmeyen bir tespit vardır: "TEK AYAKLA YÜRÜNMEZ". O halde kadınlar da yeni duruma ayak uydurmalıdır.

Kadınların hayatındaki en büyük değişiklik, modern eğitimle başlar. 1869'da kızların ilköğretimi yasayla düzenlendiğinde, Fatma Aliye yedi yaşındadır. Kur'anı hatmetmiş, *Mızraklı İlmihal* ve *Mevlid*i okumuş; hoca Mustafa Efendi'den bir fıkıh kitabı olan *Dürr-i Yekta'yı* okumaya; dilbilgisi, kozmografya, astronomi dersleri almaya başlamıştır. Bir taraftan resmi eğitim kurumları yaygınlaşırken, Fatma Aliye gibi seçkin kadınlar, konak eğitimi almaya devam ederler.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kızlar için okuma yazma eğitimi, bir devlet politikası haline gelir. Özellikle Abdülhamit döneminde dikkate değer bir gelişme kaydedilir.

Kız meslek okulları, kız öğretmen okulları açılır. Kadınların yazdığı gazeteler çıkmaya başlar. Fatma Aliye, Fransızca'dan ilk tercüme denemelerini yaparken, Darulmuallimat mezunları, *Şükufeza* adlı bir dergi çıkarır (1884). Bu, bizzat kadınlar tarafından çıkarılan, sahibi ve yazarları kadın olan ilk dergidir. Aslında Fatma Aliye'nin yazdığını bilmek bu açıdan önemli. Fatma Aliye semasında tek yıldız değil. Çünkü biz biliyoruz ki deha bile olsa herkes muhitinin ürünüdür. Bu açıdan bu çerçeveye, arka plandaki bu gelişmelere de dikkat etmek gerekiyor.

Genç Osmanlılar, Jön Türkler vs. hepsi daha ziyade rejim nokta-i nazarından çözümler bulmaya çalışırlar, "Ne olacak bu memleketin hali?" sorusuna. Fatma Aliye'nin kendisini talebesi olarak tavsif ettiği Ahmet Mithat ise meseleye millet nazarından bakar ve pragmatik bir takım değişiklikler önerir. Onun için medeniyet demek büyük şehir nizamı, gramafon, elektrik, telefon, matbaa demektir. Adab-ı muşeret ve "Nisvanın terbiyesi" (kadınların eğitimi) gibi kültür meseleleri de bu terakki ve medeniyetin en önemli unsurlarıdır ona göre.

Bu yüzden Fransızca bilen, gazete yazıları ve romanlar kaleme alan Fatma Aliye, Ahmet Mithat için Osmanlı terakkiyatının mücessem halidir.

"Kadın"ın Ortaya Çıkışı: Yazma

Görüldüğü gibi kadınların okuması, yani eğitilmesi, onları bir şekilde yazı hayatıyla ve sosyal hayatla buluşturmuştur. Okuma sosyal örgütlenmeyi, yazma izleyiciyle, okuyucuyla ayrıcalıklı bir ilişkiyi ima eder. Ve her ikisi de, yani okuma ve yazma, kadınları, kendileri, kendilerini ifade etme araçları, zaman ve mekan algılamaları üzerinde düşünmeye yönelten farklı bir takım sosyallik biçimlerine yol açar. (Mesela Fatma Aliye, Ahmet Mithat ile mektuplaşır, saraya gelen yabancı kadınlarla padişahın görevlendirmesiyle konuşur. Böylece farklı bir sosyallik biçimi gelişmeye başlar).

Kadınların yazma serüveninde, okumaktan yazmaya geçişte önce çeviri basamağı yer almıştır Avrupa'da. Çeviri, yazmak isteyen kadınlara açık, elverişli bir yol olmuştur. Çünkü çevirmen evde, gözlerden uzak çalışmaktaydı. Edebiyat piyasasının edepsiz ilgisine maruz kalmamaktaydı. Fakat çeviri, yazmaya giden yolda sadece bir basamak olmuştur. Çeviri yapmak, Proudhon'un dediği gibi "hizmet etkinliği" olsa da, kadınlara, diğer yazma biçimlerine geçmek için ihtiyaç duydukları cesareti vermiştir.

Fatma Aliye'nin yazma serüveninin de aynı merhalelerden geçmiş olması bir tesadüf değildir. Çevirinin telif gibi olmaması ve bir takım eleştirilerden yazarını, mütercimini koruyor olması da aslında kadınların ilk defa yazmaya başladığı toplumlar açısından korunma güdüsüyle alakalıdır. Bir; okuma sürecinin yabancı eserlerden olmasının etkisi var bunda. Ama diğer taraftan da bu belki, eleştirilerden daha uzak kalmayla, risk almama tavrıyla açıklanabilir. Fakat Tanzimat dönemi çevirilerine baktığımızda aslında bunların pek teliften farkı yok. Çünkü Tanzimat döneminde mütercimler genellikle tercüme ettikleri eseri seçerek alıyordular. Yani Batı'dan her eseri çevirmiyorlardı. Çevirdikleri eserlere de şerhler koyuyorlardı, kısaltıyorlardı, adapte ediyorlardı. O öyle diyor ama bizde bu buna tekabül eder şekilde mütercim araya giriyor. Ki Ahmet Mithat'ın bütün kitaplarında bunu görmek mümkün. Tekrar ifade edecek olursak, Tanzimat dönemi çevirilerinde, mütercim seçme yapıyor, metne müdahale ediyor, kendi kültürüne uyarlayarak aktarıyordu. Mütercim bir nevi kültürel tartışma yapan müellifi aynı zamanda. Bu nedenle tercüme, telifle yapılmak isteneni yapmakta, fakat yazarı bir takım risklerden korumaktaydı.

Fatma Aliye yine de ilk tercümesini kendi ismiyle değil, "bir mütercime" adı ile imzaladı. İsmi yer almasa da tercüme edenin bir kadın olduğu açıkça ifade edilmişti. İngiltere ve Fransa'da ilk roman yayınlayan kadınlar ise Fatma Aliye'den yaklaşık 40-50 yıl önce eserlerini erkek adı ile imzalamışlardı.

1846- George Sand, *La Mare au Diable*.

1847- Charlotte Bronte *Jane Eyre*, Emily Bronte *Rüzgarlı Bayır*.

Fatma Aliye, romanlarındaki kahramanlar bakımından da Avrupalı kadın romancılarından farklı bir durum sergiler. George Elliot, Charlotte Bronte, Willa Cather, May Sarton gibi kadın yazarların ilk romanlarında merkezde erkek kahraman yer alır. Fatma Aliye'de ise merkezde kadın kahramanlar vardır. Bu kadınlar aynı zamanda örnek kadınlardır. Fatma Aliye bu kahramanların dilinden kendi düşüncelerini dile getirir. Bu bakımdan, yani merkezde bir kadın kahraman olması bakımından da Avrupalı ilk kadın romancılarından ayrılır.

Avrupa'da 1840'lardan itibaren bazı kadınların yazılarında edebi kaygıdan ziyade sosyal sorumluluk hakim olmaya başlar. Edebiyatı değil, top-

lumsal meseleleri önceleyen kadınlardan biri de sosyalist Flora Tristan'dır. Siyasi görüşleri Saint Simoncu çizgide olan Tristan, işçi haklarını savunan yazılar kaleme almıştır.

1852'de yüzyılın *best selleri* olan *Tom Amca'nın Kulübesi* de sosyal sorumluluğu önceleyen bir kitaptır ve bir kadın tarafından kaleme alınmıştır. Amerikan başkanı Lincoln, Kuzey-Güney savaşının başladığı günlerde kitapta kölelik eleştirisini konu edinen Herriett Beecher Stowe'la görüşür. Ona şöyle dediği rivayet edilir: "Demek bu savaşı başlatan küçük kadın sizsiniz." Bu toplumsal etkiye binaen bazıları, Amerikan tarihinde en etkili kitabı bir kadın kaleme almıştır, der.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında dünya çapında tecrübe edilen değişim çok kapsamlı ve köklü olduğu için, kadınlar, sosyal konuları edebiyatın kurgusuna, istatistikleri yüksek üsluba tercih etmişlerdir. Fatma Aliye'nin romanlarında da sosyal sorumluluğun edebiyata öncelendiği çok bariz olarak görülebilir. Bu edebî olmadıkları anlamına gelmiyor. Savaşların, hızlı toplumsal değişiminin, göçlerin ortaya çıkardığı sorunlar, Fatma Aliye'nin kalemını sosyal sorumluluğun hizmetine adanmasını zorunlu kılar. Yazma, Fatma Aliye için varoluşsal bir öneme sahip değildir, araçsaldır. Yazması, bir taraftan kendinde birikenlerin taşmasıdır, ama asıl önemlisi döneminin yaralarına merhem niyetindedir. Çünkü o döneme baktığımızda çok şiddetli şeylerin yaşandığını görüyoruz.

Kadınlar dul kalmakta, çocuklarının bakımı için çalışmaya mecbur olmakta;

Ahlaki değer yargıları hızla bozulmakta, aile hayatını tehdit eden bir bozuta ulaşmaktadır.

Böyle bir durumda aileyi ve cemiyeti muhafaza için kadını tahkim etmek, onu eğitimi, dirayetli, haysiyetli kılmak için yazıya müracaat eder.

Fatma Aliye için yazı o denli araçsaldır ki, ondokuzuncu yüzyılın "nazımdan ziyade nesre lüzum gösteren bir devir" olduğu tespitini yapar. Roman ve yazı onun için kendini gerçekleştirmekten ziyade, bir eğitim aracıdır.

Toplumsal hayat hızla değişmekte, eleştiri, bugün de olduğu gibi kadın üzerinden dile getirilmektedir. Çünkü yerlilik/yabancılık, değişme/aşırı değişme, alafanga/alaturka arasındaki o ince çizginin tespiti, Doğu-Batı sarkacında gidip gelen ondokuzuncu yüzyıl aydını için çok yakıcı bir tecrübedir.

Medeniyet değiştiren bir toplumda kadın, modernliğin tehdit ettiği cemaatin simgesi olarak görölür. Bu yüzden de aslında değişimin ve etkileşimin olumsuz yönü hep kadınlar üzerinden ifade edilir. Kadın, DIŐ'a karşı İÇ'le özdeşleştirildiğinden modernlik endişesinin, aşırı modernleşme endişesinin üzerinden konuşulduğu bir alan olmuştur hep.

Nurda Gürbilek, bütün romanlarda roman okuyan kadının etkiye açık bir tip olarak çizilmesini, değişimin ve etkilenmenin olumsuz yönünün, kadınsılık üzerinden ifade edilmesine bağlar. Bu nedenle Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatu Beyi*, *Araba Sevdası*'nın *Bihruz Beyi* hep efemine tiplerdir. Fazla alafangalaşmış, aşırı modernleşmiş, kendisi olmaktan çıkmış tipler... Şerif Mardin de Batı uygarlığının Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yarattığı travmaya verilen tepkiyi, Bihruz sendromu olarak açıklar. Çünkü sürekli bir değişme endişesi vardır. Çok dönüşme, Batı'ya çok benzeme endişesi vardır. Ve bu benze-me aslında aynı zamanda bir kadınsılaşma endişesi olarak ortaya çıkar.

Batı'da da *Madam Bovary* okuyan kadın, etkiye açık, toplumdaki yerine isyan eden, bütün düzeni alt üst edecek kadın imgesinin temsili haline gelmişti. Bizde ise roman, Batı'dan geldiği için, roman okuma doğrudan Batılı etkiye açıklık ve sahihlik probleminin merkezinde yer almıştır. "Başkalarının hikayesini anlatan romanla başkası olma arzusu" arasında hep bir ilişki kurulmuştur...

Madam Bovary, kötü bir örnekti. Kitaplar salt kaçış olmaktan çıkıp yaşamın yerine geçen bir şey, ev içi sükunete son vermek anlamına gelen bir kaçışın yolu haline gelebilirdi. Bu da toplum için tehlike demektir. Çünkü okuyan kadın, anne ve eş olarak görevini yerine getirmeyebilirdi. En önemli tehlike buydu.

Oysa Fatma Aliye'nin romanlarında, okuyan kadın kahramanlar, iffetli, haysiyetli, evine eşine bağlı, çocuklarına düşkün kadınlardır. Yani farklı bir şey çiziyor Fatma Aliye: okuyan ama yoldan çıkmayan, okuyan ama Batılı-

laşmayan, muhafazakar ve toplumunun kendi değerlerine sahip kadınlar çiziyor. Bir başka dikkat çekici husus ise bu kadınların kadınsı olmamalarıdır. Kadınsılıklarını sergilemeyen, erkeklere teşhir için bu özelliklerini kullanmayan, ciddi, vakur, ağırbaşlı kadınlardır.

Böyle tipler çizen Fatma Aliye'ye göre Roman, dönemin hakim anlayışının aksine kendiliğinden ifsad edici değildir. Çünkü roman aynıdır, fakat okuyucunun anlayışı farklı farklı olabilir. İlk romanı *Muhadarat*'ın baş kişisi Fazıla'nın sözleriyle "Romanlar hep birdir. Fakat okuyan kafalar başka"dır. Romanın baş kişisi Fazıla, romanı her şeyi ihya eden yağmura benzetir: "Bir mürşid-i kamil, bir bağban-ı mahir vazifesini deruhde eder ise baran her şeyi ihya eylediği gibi roman dahi herkesi ihya eder."¹

Kadın Sorununa Bakışı

Romanı böyle bir konuma yerleştiren Fatma Aliye'nin önceliği, Osmanlı genç kızlarının ve kadınlarının kendilerine örnek alacakları tipler oluşturmaktır. Bu sebeple romanlarındaki kadınlar, güçlü karaktere sahiptir. Hatta güçlü karaktere sahip erkek roman kişilerine az rastlanır denilebilir.

Evlilikte aşkı değil, akli ve birbirini tanımayı önceler; sadakat çok önemlidir. Dönemin görücü usulüyle evliliğe tepkilerine o da katılıyor. Evet, görücü usulüyle evlenilmemeli, birbirini tanımalı. Ama birden bire görüp aşık olarak da evlenilmemelidir, çünkü bu evliliğin sıhhatine engeldir.

Sadakatsizlik sadece buna muhatap olan kadın için değil, asıl bu olumsuz tecrübeleri görüp evlenmekten korkan ve kaçınan gençler için çok kötü sonuçlara yol açar, Fatma Aliye'ye göre.

Evlilik önemlidir, çünkü evlilik "insanların vahşetten medeniyete girmelerinde gerekli olan gelişme yollarından biridir."² Evliliğin sıhhati ve evlilik içinde çocukların selameti için de sadakat önemlidir. Fakat romanlarında sadakatsizlik karşısında evliliği sona erdirme gücünü gösteren, bir şekilde ayakta kalmayı başaran kadın kahramanlar vardır. Bu örnekleri anlatırken de aslında yazar, evlilik imajının zarar görmemesi için özel bir özen göstermektedir.

1 F. Aliye, *Muhadarat*, yay. haz. H. Emel Aşa, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1996, s. 100.

2 F. Aliye, "Zevce", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1898, sy. 186, s 3.

Fatma Aliye'nin önceliklerine uygun bir şekilde, başyazarlığını yaptığı gazetenin künyesi de: "İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman"dır.

Okuyan, eğitilmiş ama yoldan çıkmayan, bilakis aileyi ayakta tutmaya çalışan kadınlar, mesela *Udi* de Bedia, *Muhadara*'ta Fazıla, *Enin*'de Sabahat çok dirayetli, güçlü kadınlardır.

Romanlarında böyle güçlü kadın tiplerini ortaya koyan, çok eşliliğin uygulamasına eleştiriler getiren, kadınların eğitimini savunan, mecbur kaldığında kadının haysiyetiyle çalışması gerektiğini dile getiren Fatma Aliye feminist midir? Kadın haklarıyla ilgili yazdıkları ortadayken ilk roman yazarımız olmasına rağmen neden yıllarca antolojilerde yer almamıştır?

Bu sorunun cevabı aslında basittir: Hakim yaklaşım belli bir kalıp içinden değerlendirme yapmakta ve Fatma Aliye de bu kalıba uymamaktadır. O, hem döneminin tabiriyle terakkiyat-ı nisvanıyeyi savunur, ama muhafazakar İslami değerlerinden de vazgeçmez. Böyle olunca ya onu görmezden gelmek ya da kolaycı bir değerlendirmeye sığınmak pek çok araştırmacıya en elverişli yol gibi görünmüştür.

Yakın döneme kadar, ilk kadın yazardı, kadın haklarını savunuyordu, o halde ilk feministti şeklinde bir yaklaşım söz konusuydu. Fakat bu yaklaşım nedeniyle Fatma Aliye'nin eserlerinde dile getirdiği bazı hususlar çelişkili hale geliyordu. İslami kurallara değil, yanlış uygulamalara karşı çıkıyor; Osmanlı adet ve geleneklerini mesela cariyeliği değil, kötü uygulamaları eleştiriyordu. Bu çelişkili gibi görünen durumu telif edemeyen bazı araştırmacılar, onun otoriteyle çatışmamak için makalelerinde daha muhafazakar, romanlarında daha liberal yaklaşım sergilediğini iddia ettiler.

2005'te Bilkent Üniversitesi'nde Firdevs Canbaz tarafından yapılan tez çalışması bu açıdan çok önemli. Çünkü Fatma Aliye'yi kadın sorunlarına bakışta "Müslüman muhafazakar" bir konuma oturtuyor. Bu zaten Fatma Aliye'nin kendi tanımlamasıdır. Kadınların eğitimini savunsa da, kalemini güçlü bir Osmanlı kadını tipini tahkim etmeye hadim etse de Osmanlılığı, Müslümanlığı savunduğu ve feminist bir yaklaşıma sahip olmadığı tezini ortaya koyuyor bu çalışma.

Fatma Aliye, döneminde çok şiddetle tartışılan kadın meselesini, bir kadınlık mücadelesi olarak görmez. Avrupa'daki feminist hareketlerden haberdardır, ama kendi konumunu kadın olarak çizmek yerine, ilim ve adalet

çerçevesinde bir konum belirler. "İlim ve Cehl" adlı makalesinde "şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökmeyip ilim ile cehl mübarezesi halinde görmek daha münasip olmaz mı?"³ diye sorar ve her iki cinsin birbirine dest-i manevilerini uzatmaları önerisinde bulunur.

Şeyhülislam Mahmut Esat Efendi'nin çok kadınla evliliği savunduğu yazısını eleştiren ve bunun İslam'da farz değil sadece bir cevaz olduğunu vurgulayan "Teaddüd-i Zevcata Zeyl" yazısına da "Şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle yazmıyorum." diye başlar.

Böyle bir hususu açıkça ifade ettiği halde, bugün onun ilk feminist olduğu yolunda çok rahat kalem oynatanlar var. Halbuki Fatma Aliye, kendisi kadınlık davası gütmeyeceği gibi, Avrupa'daki kadın hakları hareketiyle bir halef selef ilişkisi içinde bulunmamak gerektiğini de açıkça ifade etmiştir.

"Bablulardan İbret Alalım" adlı makalesinde mavi çoraplıları değil, kendi selefinden kadınları örnek alma üzerine vurgu yapar. "İşte biz bu gibi emsalden ibret almamalıyız da kendimizi onlara benzetmeğe çalışmalıyız." "Evet! Biz bablulara halef olmamalıyız. Biz eslaf-ı İslam'dan gelen meşahir ve namdaran-ı zenana halef olmalıyız."⁴

Sonsöz

Fatma Aliye için Osmanlı kadınlığının terakkisi çok önemlidir. Ama şu temel ilke hiçbir zaman gözden uzak tutulmamalıdır: Terakki, asla kendi cemiyetinin hakim normlarının dışında, ona muhalif bir talebe dönüşmemelidir.

Fatma Aliye, dini ve kültürel pratikleri bir sorun olarak görmez. Onları toplumsal bir çerçeveye oturtur ve uygulamadaki zorlukları ortaya koyar. Çok kadınla evlilikte bu metodu izler. Çünkü ona göre "kadınların galebe için ellerinde büyük bir silahları vardır ki o da şeriattır."⁵

Yazarken otoritesini kadın oluşundan değil, Müslümanlığından, Osmanlılığından alır. Kadınlar için iffetli ve haysiyetli bir hayat istemektedir. Haberdar olduğu Avrupa'daki emansipasyon literatürü ile kendi Osmanlı İslam epistemolojisini bir terkibe kavuşturmaya çalışır.

3 F. Aliye, "İlim ve Cehl", *İnkılab*, 4 Eylül 1909, sy. 7, s. 98

4 F. Aliye, "Bablulardan İbret Alalım", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895, sy 2, s. 3.

5 F. Aliye, "İlim ve Cehl", *İnkılab*, 4 Eylül 1909, sy. 7, s. 98.

Mesela iffet onun için önemlidir. Kadınların çalışıp kendi hayatlarını kazanması ve eğitim sahibi olması da iffetlerini korumaları için zaruridir. Yani iffet ve eğitimin ikisini birden önemser. Romanlarındaki kadın kahramanların hayatlarından anlaşılan mesaj budur.

Fatma Aliye terakkiden yana olsa da Osmanlı'nın itaatkar bir evladidir. Kelimenin bütün tedaileri ile "baba"nın kızıdır.

- **Barbarosoğlu:** Teşekkür ederiz Nazife Hanım. Sorular kısmında devam edelim. Muhakkak kadın yazar/yazar kadın ile ilgili sorular sorulacaktır.

- **Süruri:** Ben cariyeye kısmına yalnızca bir cümle ilave yapmak istiyorum. Fatma Aliye Hanım'ın evrakı arasında kendisinin bizzat aldığı cariyelerin evrakları vardır. İsteyen oradan görebilir.

- **Barbarosoğlu:** O dönemde henüz cariyelik kaldırılmadığı için...

- **Süruri:** Bir cariyeye de değil, cariyeler. Devamlı değişmekte.

- **Barbarosoğlu:** Dinleyicilerimiz bu cariyeye mevzuunu yanlış anlamasınlar. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında cariyeler olumlu tipler olarak yer alır ki; daha önceki yazarlarda olumsuz, kurban tiplerdir cariyeler. O dönemin konak hayatında cariyelik doğal bir şeydir. Hukukî olarak ortadan kaldırılıncaya kadar pek çok konakta zaten cariyeler vardı. Bu, sadece Fatma Aliye Hanım'a mahsus bir şey değil, bir yanlış bilgiyle donatmış olmalıyız dinleyicileri.

Öte taraftan Nazife Hanım, "Fatma Aliye Hanım muhitinde tek yıldız değildi" dedi. Ortega'nın bir sözü var: "Ben kendimin ve muhitimin toplamından ibaretim" der. Fatma Aliye muhitinde tek yıldız değildi, ama esasında muhitinde ne kadar büyük bir yıldız olduğunu anlamamız için, kendisine tutulan -Darulmuallimat'ı ikincilikle bitiren- öğretmeni beğenmemesine bakabiliriz mesela. Bugünün şartlarında küçücük bir çocuk idrakiyle hocasının bilgisini yetersiz görmüştür. Dolayısıyla Fatma Aliye'nin ne kadar iri bir yıldız olduğunu buradan çıkartabiliriz. Abdülhamit tarafından şefkat nişanıyla ödüllendirilmiştir Fatma Aliye. Şefkat nişanı, "A! ne olacak! Kadın olduğu için, öne çıktığı için ödüllendirilmiştir" diye düşünmeyiniz lütfen. Çünkü o dönemde çok meşhur olan, mesela Şair Nigar Hanım şefkat nişanını ne kadar çok beklemiştir.

Kadın olarak kitabını imzalamasına Nazife Hanım değindi. Ahmet Süreyya Bey de değinmişti. Bu da babasının kızı olmasıyla anlamlandıracağımız

bir şeydir. Şöyle düşünelim: Eğer Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa'dan ve eşi Fâik Bey'den izin almasaydı ortadan kalktığında, yetim çocuklar ne yapacaklarını bilemedikleri için, arafta kaldıklarından feminen karakterler ortaya koymuşlardır. Ben sözü İhsan Fazlıoğlu hocamıza bırakıyorum. Bizi, "Tarihteki ben ile benim tarihi üzerine Ahmet Cevdet Paşa ekolünün başarısı ya da başarısızlığı"na dair bilgilendirecekler. Buyurun efendim.

- **Fazlıoğlu:** Teşekkür ederim Sayın Başkan. Konuşacağım konunun başlığı: "'Ben'in Tarihi' ile 'Tarihteki Ben' Çatışmasında Ahmet Cevdet Paşa Okulu Başarısız mı Oldu?". Evet, başarısız oldu. Niye başarısız oldu? Bunun sebepleri nelerdir? Bu soruyu cevaplandırmaya çalışacağım. Bunun için de genel olarak çağdaş Türk düşüncesini; Tanzimat'tan sonraki çağdaş Türk düşüncesini anlamlandırmak için geliştirdiğim teorik bir çerçeveyi kullanacağım. Klasik kültürümüz büyük oranda *hakikat* merkezli bir kültürdür; *hakikat*'i arayan bir kültürdür. Esas itibarıyla ister fen, ister matematik, ister dinî bilimler, ister metafizik, hangi tür araştırma alanı seçilirse seçilsin nihai olarak ulaşılmak istenen, *hakikattir*. *Hakikat* hedeflendiği zaman *Varlık*'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışırsınız. Bu tavır, özellikle toplumsal ve siyasî istikrarın, düşünce sürekliliğinin bulunduğu dönemlerde görülen bir durumdur. Diyelim ki klasik dönemde, Fatih Sultan Mehmet veya Kanunî Sultan Süleyman dönemleri incelendiğinde, büyük oranda filozofların, düşünürlerin esas hedefi o *hakikat* dediğimiz şeyi; *Varlık*'ın, *Tanrı*'nın, *Hayat*'ın *hakikat*i ve *anlam*i, artık ne ise, bunu anlamak, buradan hareket ederek *Evren*'e ve *Hayat*'a ilişkin bir yorum halesi, bir yorum ağı oluşturmaktır. *Bunalım* dönemlerinde ise insanlar *hakikat*i değil *siyaset*i öne çıkartırlar. Elbette bu insanîdir; dolayısıyla da doğaldır. Karnı aç olan biri açlığını gidermeyi; hayatı tehlikede olan biri hayatını kurtarmayı düşünür. "Hakikat nedir", "Varlık nedir" diye sorular sormazlar; ya da her an ölümle burun buruna olan, tehdit altında bulunan biri oturup metafizik bir soru sormaz. Tersine o andaki durumdan kurtulmayı düşünür: "bu tehlikeden nasıl kurtulacağım", "bu belayı nasıl atlatacağım" diye sorar. *Siyaset* merkezli bir düşünce hiçbir zaman *doğruyu/yanlış*ı hedeflemez; *yararlı-zararlı*; *uygun olanı-uygun olmayamı* araştırır; büyük oranda mevcut durumu bir an evvel dönüştürmeyi ve kurtulmayı amaçlar. Dolayısıyla *siyaset*, *değiştirme* ve *dönüştürme* esaslı bir düşüncedir; *anlama* esaslı değil, *kurtulma* esaslıdır. "Değişsin de, bu sıkıntıyı bir atlatalım da, mevcut durumdan bir kurtulalım da gerisine bakarız" tarzında davranan bir düşüncedir.

Tarihimizde siyaseti merkez olarak düşünen önemli isimlerin başında Katip Çelebi gelir. Bu nedenle kültürümüzde Katip Çelebi resmi hep sorunlu ve tartışmalıdır. Düşünce tarihimizde siyaset merkezli düşünme XVIII. yüzyılda artarak devam eder; özellikle Tanzimat sonrası Türk düşüncesinde siyaset merkezli düşünme tamamen ortamı kaplamıştır. Klasik geleneği devam ettiren Harputî, Abdünnafî gibi istisnâ isimler dışında büyük oranda, ister medrese kökenli, ister münevver, ister modern eğitim kurumlarından yetişmiş olsun, hemen hemen bütün Osmanlı idarî, siyasî, dinî elitinin arayışı *siyasî*dir. Bu durumdan nasıl *kurtulacağız?*, Beka-yı devleti nasıl *sağlayacağız?* Dolayısıyla siyaset merkezli düşünlüğü, düşünce bir şekilde *yönlendirildiği* için, çağdaş Türk düşüncesinde *metafizik derinlik*, hakikat merkezli *nazariyat* aramak 'büyük oranda' mümkün değildir. *Mevcut duruma* ve *mevcut sorunlara* ilişkin düşünce üretilmiştir; kısaca düşüncenin konusu bizatihi *mukayyet*dir. Örnek olarak, herhangi bir *mevcut*, mekan-zaman çanağında *vücudun* mukayyet halidir; bu nedenle her mevcut mekan-zamanla ve bunun gerektirdiği kategorilerle kayıtlanmıştır; vücut ise mekan-zaman, dolayısıyla tarihten azade olduğundan herhangi bir kategoriyle kayıtlanamaz. Bu nedenle *Varlık*'in, *hakikat*'in *tarihi olmaz*; *var-olan*'in, *siyaset*'in *olur*.

İhsan Fazlıoğlu

Bu çerçevede çağdaş Türk düşünce tarihinde çözüm üretilirken siyaset merkezli tavrın iki farklı çıkış noktası benimsediği söylenebilir: Birincisi, Said Halim Paşa'nın siyaseti, *cemiyet* merkezli sorgulaması; ikincisi ise Cevdet Paşa'nın *tarih* merkezli sorgulaması. Said Halim Paşa, siyasetin değil cemiyetin, dolayısıyla İslamî toplumun dikkate alınıp cemiyetten hareketle bir siyasetin geliştirilmesi gerektiğini ileri sürer iken Cevdet Paşa tarihe geri gider. Said Halim Paşa'da tarih, *bozucu* bir etkendir; tarih, İslam'ı bozmuştur, İslamî değerleri törpülemiştir; dolayısıyla tarih esas itibarıyla çok *müspet değildir* Said Halim Paşa'da... İsmail Kara'nın araştırmalarının gösterdiği gibi pek çok düşünürde, Mehmet Akif gibi düşünürler de bile tarih büyük oranda *müspet*, *inşa edici* bir *değer* değildir; tersine *bozucudur*, *yıkıcıdır*.

Cevdet Paşa, Tanzimat sonrası çağdaş Türk düşüncesinde ilk defa sistematik olarak siyaseti tarih merkezli düşünen bir isim olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde tarih merkezli düşünen başka isimler de var; örnek olarak Namık Kemal; ancak Namık Kemal'inki büyük oranda hem hissîdir hem de manipülatiftir; içeriği olan, makul bir *tarih bilinci* değildir. '*Tarih bilinci*', yani geçmiş hayat *tecrübesinin* belirli bir *amaç* doğrultusunda *bugünün* bilgisinin ve *düşüncesinin konusu* kılınması ile *anlam-değer* şemasının idrakinde *geleceğe* dönük bir biçimde yine belirli bir *maksat* çerçevesinde *yönlendirici* olması, Türk düşüncesinde Cevdet Paşa ve onun ardıllarında, oğlu Ali Sedat ve kızı Fatma Aliye'de belirgin tarzda ortaya çıkar. Bu olumlu bir durumdur elbette; ama nasıl bir tarih anlayışları var ona baktığımız zaman, Cevdet Paşa'nın kendi çağdaşlarından bu konuda pek bir farkı olmadığını görüyoruz. Bunun birinci nedeni, onun da, *tek anlamlı-katmanlı tarih* kavramına sahip olmasıdır. Cevdet Paşa insanlığın *ortak tek* bir tarihi olduğunu var sayıyor. Elbette, insan türünün, tür olarak ortak bir tarihi var; ancak bunun altında her toplumun, her kültürün *kendine has* bir tarihi olabileceğini fazla vurgulamıyor. Medeniyet kavramını kullanırken de benzer tavır görüyoruz. Cevdet Paşa'da *medeniyetler* yoktur, *medeniyet* vardır. Nitekim medeniyeti bir *geline* (*arûs*) benzetir; bu gelin önce Hint, sonra Keldanî, daha sonra Yunan, akabinde İslâm gelinliği giymiş; bugün de Frenk kıyafeti giyiyor; gelecek de kim bilir nasıl bir *gelinlik* giyecek? Bu görüşe göre sanki tarihte tek bir medeniyet var; zıplayarak, kılık kıyafet değiştirerek dolaşiyor. Cevdet Paşa bazen bu geline *hikmet gezgini* de der. Böylece medeniyetin kendisi de hikmet gezgini halini alır; ama ortada *gezgimler* değil bir *tek gezgin* vardır. Bu öncüllerin sonucu açıktır: Tarihte bir İslam medeniyeti, bir Çin medeniyeti, bir Roma medeniyeti, bir Yunan medeniyeti yoktur; bu coğrafya ve kültürleri dolaşan bir tek medeniyet gelini, hikmet gezgini vardır. Kanımızca Cevdet Paşa bu düşüncede mazurdur; çünkü klasik İslam kültüründe de tarih, bütün devriliğine karşın, *çizgisel* kurulmuştur. Nitekim Cevdet Paşa, tarihi; *kadim* ve *cedid* diye ikiye ayırır. Kadim, İslam öncesi dönemdir; cedid ise İslamî dönem. Tam bu noktada bir *yorumda* bulunalım: Her zaman olmasa da Cevdet Paşa *kadim*, *cedid* ve *atik* kavramlarını farklı kullanır. Kadim, eskide olmuş bitmiş ama yeniye bir şeyler aktarmış *birikim*, *mirastır*; cedid, *usûl/ilke* bakımından yepyeni olandır; atik ise *eskimiş*, *geçmişte kalandır*. Bu çerçeveye göre İslam öncesi, kadimdir; İslam, cedidi başlatır. Bu cedid, *matbaaya* kadar rakipsizdir. Çok ilginç bir şekilde Cevdet Paşa'da matbaa vurgusu fazladır; matbaayı bir şekilde öne çıkartır ve modern dü-

şüncenin, zihniyetin başlangıcını matbaaya bağlar. Matbaa, İslam'ın başlatığı bu cedid dönemde -Batı da belirli oranda bu cedidin bir ürünüdür, bir yavrusudur- *farklılaşmayı* yaratır; bu fark, Batı kültürünü ortaya çıkarır ve bugün medeniyet gelini, hikmet gezgini Batı elbisesi giymekte ve pazarlarda dolaşmaktadır. Dolayısıyla Osmanlılar, Türkler -eğer onları erkek olarak tanımlarsak- bu gelinle evlenmek istiyorlarsa, başka çareleri yoktur, o nasıl bir elbise giymişse, nasılsa, onu o şekilde kabul etmeleri gerekmektedir. Nitekim Cevdet Paşa şöyle tabirler kullanır: "Fikir üreteceksek *asra uymalı* ve *asra mütehammil olmalı*". Bu önemlidir çünkü bir fikir ürettiğinizde bu asrı taşımalıdır; asrı taşımıyorsa, asrın sorunlarını yüklenmiyorsa bu fikir bizi -aynen Cevdet Paşa'nın kelimesi- '*döndürür*'. *İrtica* kelimesinin Türkçe'si, '*geri döndürmek*'. İşte bu biçimdeki bir fikir *atik* bir şeydir. Atik de *eski* demek, kadim gibi; ama buradaki atiklik geçmişte kalan, bugüne aktarılamayacak olan üretimlerdir: "*Efkar-ı atîka*" diyor bunun için. "*Efkar-ı kadîme*" ise bugüne aktarılabilen görüşlerdir; mesela Platon'un, Aristoteles'in, İbn Sina'nın, Fahreddin Razî'nin görüşlerinin bir kısmı *kadimdir*; çünkü kadimden biz hala yararlanıyoruz; ama yararlanamadıklarımız atiktir; atiktir; onlar tarihin çöplüğünde kalmıştır. Nitekim Cevdet Paşa şöyle diyor: "*Efkar-ı atîkayı savunmak taassub-ı bariddir*", yani soğuk bir taassuptur.

Bu kısa çerçeve girişten sonra konunun başlığına dönersek *ben'in tarihi* ile *tarihteki ben'i* buraya nasıl yerleştirebiliriz. *Ben'in tarihi* demek, *ben'i*, tarihin bir *süreklilik* olarak görmek demektir. Bir *nokta* düşünelim, tarihi de *doğru bir çizgi* olarak -ki Cevdet Paşa öyle düşünüyor-; doğrunun ucundaki nokta önceki tüm bu noktaların bir *akışı*dır; bu akış, *ben'i* tarihe *bağlar*. Dolayısıyla '*ben*' diye işaret ettiğim şey, beş bin yıllık, on bin yıllık; ne kadar ise o noktadaki ufukum, o kadar yılın hasılasıdır. *Tarihteki ben* ise, tarihte kalmıştır; artık onun bugün için bir anlamı yoktur. Örnek olarak *ben* tarihte cebir üretmişsem, onda bugüne aktardığım bir şey varsa, o bugüne gelmiş, *ben'e*, bugünkü Matematik'e katılmıştır; kısaca o *cebirdeki tarih*'tir. Ancak bugüne gelen, katılan bir şey yok ise o tarihte kalmıştır; kısaca o da *tarihteki cebir*'dir. Bu durumu başka bir çok örnekle, bilimde, sanatta dile getirebiliriz.

Cevdet Paşa, *tarihini* nasıl görmüş ve çocuklarına nasıl aktarmıştır? Bütün bir tarihi kendi *ben'inin* arkaplanı olarak mı görüyor; yoksa "tarihte kalıp, bitmiş çok şey var, artık onlarla uğraşmamamız mı gerekir" diyor; yani ne kadarı kadimdir, ne kadarı atiktir? Elbette benim örnek vakam *felsefe-bilim tarihidir*. İşte bu soru, kanımca, Cevdet Paşa'nın çağdaş Türk düşün-

cesi okumalarında son derece dikkate alınması gereken bir ayrımdır. Bu ayrımlar tabii ki, o kadar açık değil eserlerinde; çünkü bir tespit olarak diyebilirim ki Cevdet Paşa, kendi felsefe-bilim tarihine bir *tül perdenin arkasından* bakar; bazı durumlarda bu perdelerin *sayısı*, dolayısıyla *kalınlığı* artar. Bu nedenle bu kavramları biraz da ben inşa ediyorum; ama bu kavramları, kavramsal çerçeveyi kullandığımızda arkadaki zihniyeti daha iyi görebiliriz diye düşünüyorum. Cevdet Paşa'nın, kanımca, *kadim* ve *atik* olanla bir çatışması, bir gerginliği söz konusudur; bu nedenle ikna edici bir çözümü yoktur. Örneğin, kendi döneminde telif edilen bazı eserlerde İslam ve Osmanlı felsefe-bilim tarihine, matematiğine ilişkin yargıları eleştirirken, her ne kadar eksik olsa da, ama *kaynaklara dayanarak*, "Bakınız! Bizim de bir matematiğimiz vardı" diyebiliyor. Öte yandan, yeri geldiğinde onların artık geçmişte kaldığını da dile getirebiliyor. Cevdet Paşa'ya göre bugün, İbn Sina ayarında bir adam yoktur, ama İbn Sina'yı her alanda aşan pek çok adam vardır. Dolayısıyla İbn Sina'nın sistemi tarihte kalmıştır; onunla çok da uğraşmaya gerek yoktur gibi cümleler bulabilirsiniz. Satırlarında bir çatışma, bir gerginlik söz konusudur. Fakat, değişik konularda kendi tarihî mirasındaki eserlere bizzat atıf yapacak kadar *bilgi* sahibi olması ve bu bilginin kendisine verdiği *bilinç* bile, Cevdet Paşa'nın, özellikle oğlu Ali Sedat'ın ve kızı Fatma Aliye'nin, Batı dünyasından aktardıkları fikirleri değerlendirirken hem *yöntemlerine* hem de *bakış açılarına* güçlü bir zemin sağlıyor. Bir *özgüven*, kökleri tarihte olan bir *kimlik* duygusu. Mesela, Ali Sedat, *Mizânu't-tefekür*'de Kant'ı eleştirecek kadar kendinden emindir. Bir fikri eleştirebilmek için sizin de bir fikre sahip olmanız gerekir; sırf eleştirmek için eleştirilemez. Yalnızca Kant'ı biliyorsanız Kant'ı eleştiremezsiniz, taklit edersiniz. Ali Sedat *Mizânu'l-ukul fi'l-mantık ve'l-usul* diye bir kitap yazıyor; sahip olduğu birikimi sergiliyor; aidiyetini ve mensubiyetini belirliyor, ondan sonra o mensubiyete dayanarak eleştirebiliyor. Eserlerinde kendi medeniyetine ait bütün mantık ve usul bilgisini serimliyor; oradaki becerisini ortaya koyuyor; ondan sonra, William James'i eleştirebiliyor. Bu tavır, o dönemde birçok Türk aydınında yoktur. Örneğin, Salih Zeki çok güçlü bir matematikçi olmasına ve matematik bilimlerin tarihinde farklı bir tavır takınmasına karşın, Batı'daki yeni mantığı, tamamen *aktarmayı* hedefleyen bir isimdir.

Benzer şekilde Ali Sedat'ın mekanik kitabına baktığımız zaman, Batı dünyasında ortaya çıkan mekanik bilimiyle, mesela kelamcılarının atomculuğunu ya da monadçılığını *mukayese* edebiliyor. Bu *tarih bilinci* Ali Sedat'ın birçok

eserinde kendini gösteriyor. İşte bu tavır, Cevdet Paşa'dan tevarüs ettiği bir şey. Fatma Aliye'nin *Cisim Risalesi*'ne bakınız. Bugün pek çok ilahiyatçı Fatma Aliye'nin seviyesinde değil klasik İslam kelam mirasını değerlendirirken... Daha o dönemde Fatma Aliye diyor ki: "Kelamcıların sistemine atomculuk denemez". Çünkü modern dönemdeki atomculuk, kelamcıların bahsettiği *cuz'un-lâ-yetecezze*'yi vermez; bu nedenle illa bir şey denecekse *monad* denmeli... Ayrıca, Fatma Aliye Hanım, cisim konusunu incelerken sadece Batı'dan yaptığı aktarmalarla yetinmiyor; kendi mirasını, kendi tarihini iyi bildiği için onlarla hesaplaşabiliyor, tercihte bulunabiliyor. Bu tavrını birçok konuda görebiliyoruz. Ahmet Süruri Bey'in ifade ettiği gibi *Terâcim-i Âhval-i Felâsife* adlı eserinde de kelamcılara özel bir ağırlık veriyor.

Cevdet Paşa okulu tasavvufa dikkatlidir; özellikle de vahdet-i vücud'a... Öte yandan Meşşâî felsefe geleneğine de dikkatlidirler. Bu nedenle biraz kelâmî bir bakış açısına sahiptirler. Bu durumu Ali Sedat'ta, Fatma Aliye'de çok açık bir biçimde görürüz. Cevdet Paşa, ayrıca, *usul-i fıkıha* da özel bir önem verir; özellikle Batı felsefesindeki metodoloji/yöntembilim tartışmaları dikkate alındığında onun usul vurgusu anlaşılabilir. İşte tüm bunlar tarih bilincinin sağladığı şeyler... Bu bize şunu gösteriyor: Biz tarihimizde kadim olanı, yani bugüne eklenilebilecek ya da bugün için kullanılabilir, değerlendirilebilecek olanı dikkate alırsak, göz önünde bulundurursak, hemen her konuda daha farklı bakış açıları geliştirebiliriz. Cevdet Paşa için *atik olan* atmada bir sakınca yok; ama *kadim olan* da aynı derecede dikkate alınmalı. Örnek olarak *Mukaddime* tercümesinde Cevdet Paşa her bilimi anlatırken o bilimin bugünkü durumuna da atıf yapar ve yeri geldiğinde, "artık şunlar eskidi, bunlar ise kullanılıyor. Mesela eski cebir; cebir şimdi artık bilimin bir parçası halini aldı" veya "bunlar şimdi kullanılmıyor" şeklinde, *atik olan* ile *kadim olan* sürekli birbirinden ayıklayarak iş görür. Dedığımız gibi *kadim olan* dikkate aldığımızda Cevdet Paşa ve takipçilerinin kazandığı *bakış açısını* yakalamak mümkün... Bu tespiti bir örnek vererek sözlerimi tamamlamak istiyorum: Mısır felsefe ekolünde Mustafa Abdurrazık, *Temhid li-tarih el-felsefet el-İslamiyye* adlı kitabında, klasik İslam düşüncesinin en özgün yönünün usul-i fıkıh ve kelam olduğunu söyler ve bu iddia Arap dünyasında Ali Sami Neşşar örneğinde görüldüğü üzere pek çok öğrencisi ve takipçisi tarafından izlenir. Halbuki XIX. yüzyılın sonunda Cevdet Paşa, oğlu Ali Sedat'ın kitabına yazdığı takrizde bu fikre açık bir biçimde işaret etmişti. Kendi çocukları kısmen onun bu işaretini dikkate almıştır; el-

bette bu dönemde başka isimler de söz konusudur. Ancak bu *işaret* zamanla ortadan kaybolmuştur. Çünkü Cevdet Paşa'nın *kadim* ve *atik* arasında yaptığı *ayrım* ile tarih bilincinin verdiği *öz-güven*, kendine has *bakış açısı* kaybedilmiş; bu yaklaşımdaki incelik atlanarak bütün bir geçmiş *atik*, dolayısıyla atık kabul edilerek atılmıştır.

Ali Sedat, XIX. yüzyılda çağdaş Türk düşünce tarihinin en önemli düşünürlerinden birisidir; ama pek bilinmez. Namık Kemal'i ise herkes bilir. Çünkü birisi *hakikat* ile, diğeri *siyaset* ile uğraşmıştır esas itibarıyla. Fatma Aliye Hanım da unutulmuştur, unutturulmuştur. Bunun için pek çok neden sıralanabilir; ancak en temel neden, kanımca, kendi tarih bilinçleri içerisinde *kadim* olanı muhafaza etmeyi savunmalarıdır. Eserlerinde gördüğümüz o kişilik, o özgüvenin nedeni, köklerini tarihte bulan *kimliklerinden* kaynaklanmaktadır. Onlar her şeye rağmen, bu coğrafyada ne Arap, ne Acem, ne Frenk olmadıklarına, tüm ortaklık ve benzerliklerine karşın kendilerine has bir *kimliğe* sahip bulduklarına *inaniyordular*; İşte kısaca, kadim ile atik arasındaki ayırmadan kaynaklanan bu *inanç* Meşrutiyet ve Cumhuriyetle beraber hemen hemen her konuda tasfiye edildiği, bütün bir geçmiş atık -atık olarak görüldüğü için, Cevdet Paşa ve okulu başarısız olmuştur.

Teşekkür ederim

- **Barbarosoğlu:** Biz teşekkür ederiz. Çok doyurucu bir sunumdu; tarih felsefesi açısından özellikle. Ali Sedat Bey bilinmediği gibi bir de şöyle ibarelerle karşılaşırız: Ahmet Cevdet Paşa, oğluyla çok ilgilenmiştir, Kimya laboratuvarı kurduracak kadar modern bilimlerle tanışmasını sağlamıştır da ne olmuştur? Halbuki Ali Sedat Bey çok erken yaşlarda vefat ediyor. Yani babasının ölümünden sonra sadece 5 yıl hayatta kalan birisi. 1900'lu yıllarda vefat eder, yanılıyor muyum hocam?

- **Fazlıoğlu:** Doğru.

- **Barbarosoğlu:** 1900'lü yıllarda vefat ediyor. Hocam değindi. Salih Zeki Bey'le tartışmaları çok meşhur o dönemde. Bugün Salih Zeki'nin tezleri değil, Ali Sedat Bey'in tezleri modern mantığın bir unsuru olarak karşımıza çıkıyor.

- **Fazlıoğlu:** Kısmen.

- **Barbarosoğlu:** Bu bakımdan çok önemli bilgilerdi. Yalnız başarısız kısmını zihnimizde şöyle tasavvur edebilir miyiz? "Esasında başarısız olan

Ahmet Cevdet Paşa ekolü değil, Ahmet Cevdet Paşa ekolünü anlayamayanlar..." Bu çok önemli çünkü.

- **Fazlıoğlu:** Evet! Zaten bir okul anlaşılınca okul olur tabii...

- **Barbarosoğlu:** Sorularınız vardır muhakkak. Bu kadar dinlemenin meyvesi sorular kısmında ortaya çıkar. Sorularınızı bekliyoruz. Buyrunuz.

Doğrudan Fatma Aliye Hanım'la ilgili olmayabilir ama İhsan Hocam'a bir sorum olacak, Cevdet Paşa'nın tarih algısı ile ilgili. Yanlış anlamadıysam eğer, "Cevdet Paşa'nın üzerine dayandığı tarih bilinci, yani klasik İslam tarih anlayışı, çizgisel bir anlayış olduğu için bu tarz bir algılayışın dışında olamazdı" gibi bir şey söylediniz. Bu konuyu biraz açmanızı isteyeceğim. Çünkü bilebildiğim kadarıyla ve en azından temel tartışmalarda bu anlayışı, modern Batı düşüncesinin bir ürünü olarak görüyorsunuz. Bu noktada bunu biraz açar mısınız?

- **Fazlıoğlu:** Genelde her şey, neredeyse Batı'dan başlatılır; milliyetçilik, akıl, özgürlük vs. Kanımca tarihi böyle okumak doğru değil. Bir şeyin *bu halde* Batı'da olması, *şu halde* başka bir yerde olmadığını göstermez. Derslerde *sayı* kavramını örnek veriyorum: Frege'nin *sayı* tanımı, Frege'den öteye gitmez; ama bu, sayının Frege'den önce olmadığını göstermez ki. Mezopotamya'da *sayı* var; Yunan'da var; İslâm'da var; ama başka bir tanımı var. Örnek olarak *ırk* fikri ve *ırkçılık*... Platon'un mektuplarında ve başka pek çok tarihî bağlamda *ırk* vurgusunu ve hatta *ırkçılık* taassubunu görebiliriz. Ama elbetteki Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıktığı biçimiyle bir *ırkçılık* değil bu. Diğer pek çok kavram için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bu açıdan *kavramın yaşı* ve *anlam katmanları* ile *anlam-daralması* ve *anlam-genişlemesi* gibi *değişkenleri* dikkate alarak düşünmemiz gerek. Çizgisel tarih anlayışı İslam medeniyetinin insanlığa bir hediyesidir; olumlu veya olumsuz. Çünkü İslam medeniyeti özellikle Abbasilerden sonra özgüvenini kazandığı, kendi söylemini, nazariyatını kurduğu için, tarihe Hz. Adem'den başlar; İslam'a kadar, o dönemde insanlıktan anlaşılan neyse, onu inşa eden Mezopotamyalılara, Mısırlılara, Yunanlılara vs. yer verir; daha sonra da İslam'a gelir. Bu anlayışta sanki bütün tarih, İslam'ı oluşturmak üzere *kurulmuştur*, hatta *kurgulanmıştır*. Bu noktadan sonra İslam'dır esas olan; diğer çağdaş kültürler İslam'la olan ilişkisine göre değerlendirilirler. Çok yukarıdaki bir kavim, diyelim ki, Kuzey'deki bir kavim, İslam'la ilişkisi yoksa tarihçiler ta-

rafından hiç dikkate alınmaz. Osmanlı'ya geçtiğimizde, özellikle XVI. yüzyıl-da, Osmanlılar kendi kimliklerini tanımlamaya başladıklarında, kendi ben idraklerine, bir özgüvene ulaşınca benzer şekilde kendi dünya tarihlerini yazarlar. Bu çizgisel/lineer tarih yazıcılığı sadece tarih eserlerinde değil, felsefe kitaplarında, hatta başka metinlerde de mevcuttur. İbn Nefis'in *er-Risaletü'l-Kâmilîyye*'sini ele alalım örnek olarak: Bütün bir tarih Hz. Peygamber'i ortaya çıkarmak üzere, örgütlenir. O açıdan çizgisel tarih anlayışı, güçlü bir medeniyetin geçmişi kendine göre inşa etmesi işidir ve bunu hem Abbasiler hem de Osmanlılar kendi dönemlerinde yapmıştır. Zaten böyle bir anlayışları olduğu için Batı'dan çevrilen kavramları tek anlamlı olarak kabul etmekte zorlanmıyorlar başta. *Medeniyetler* demiyor, *medeniyet* diyorlar; sanki *kültürel* anlamda *tek bir insanlık* ve onun da *tek bir medeniyeti* varmış gibi. Güçlü olan, tarihi bu şekilde inşa ediyor, kurguluyor. Batı da kendi kolonyalist ve emperyalist gücünü idrak ettiğinde tarihi kendisinin o andaki durumunu verecek şekilde kurgulamıştır.

Ben birkaç değinide bulunmak istiyorum. Birincisi bu Muhadarat kitabı çok enteresan bir roman ve burada taaddüd-i zevcat meselesi gerçekten çok derinlemesine inceleniyor ve hatta eşinin ikinci bir eş almasına tepki olarak evden kaçan roman kahramanı Fazıla -ki biz Fazıla'yı gözyaşlarıyla okumuş insanlarız- evden kaçıp cariye olmayı tercih ediyor. Bu çok önemli. Bunun üzerine çok düşünmemiz lazım. İkincisi; bir kere Fatma Aliye İslam'la arasına mesafe koymadan, İslam'ın kadını aşığılayan, kadını ikinci sınıf gören ya da öyle olduğu düşünülen, iddia edilen bir takım yanlış ve kötü pratiklerine eleştiriler yönelmiş bir insan. Dolayısıyla bu yönüyle, yani İslam'la kökten hesaplaşıp, yüzleşip tamamen lâ-dini ve İslam dışı bir yere doğru evrilmiş bir kadın olması hasebiyle, feministler tarafından has bir feminist olarak kabul edilmemiştir. Fakat kadın haklarını savunması açısından tabii ki yine de feminist olarak algılanmıştır. Müslümanlar ise, onun taaddüd-i zevcat hakkındaki rezervleri, aynı zamanda kadın hakları arayışında olan bir kadın, Osmanlı kadınlarının haklarını korumak amacıyla kurulmuş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin bir üyesi ve Kadınlar Dünyası Dergisi'nin bir yazarı olması gibi sebeplerden ötürü ona mesafeli yaklaşmışlardır. Dolayısıyla eşiği aşamamış, yeterince değer bulamamış ya da yerini bulmamış bir Cumhuriyet kadınıdır aynı zamanda Fatma Aliye.

Çünkü Cumhuriyet'in ilanından sonra da var olmuş bir insan. Tıpkı, Halide Edip Adivar gibi ki; Halide Edip Adivar da İslam'la ilişkilerini kesmemiş bir insan, Müslüman bir kadın. Her iki kadın da Cumhuriyet'in eşliğini aşmamış kadınlar olarak tarihe geçtiler ve yalnız bırakıldılar. Ben burada daha fazla uzatmadan Ahmet Süruri Bey'e bir şey sormak istiyorum. Şu tasarıma baktığımız zaman; "iyi eş", "iyi anne", "iyi Müslüman" ve "Bir Kadın Filozof Olunca". Bu çok güzel bir grafik tasarım gibi görünüyor. Fakat bir tasarım gibi ve içi dolmadı bu konuşmanın. Ya da ben başka beklentiler içinde oldum. Burada bir sürü genç hanım var; "iyi eş", "iyi anne" ve "iyi bir Müslüman" olmanın zemini nedir? Hangi platformda yükselmektedir de bir evlilik yaşamının içinden bir filozof doğabilmektedir? Bu, bizim için inanılmaz bir şey. Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki; 17-27 yaş arası korkunç bir dönem. Neden? Çünkü eşi yazmasına izin vermemişti. Ancak 27 yaşına geldiğinde yazabilirdin demişti. Bu da enteresandır.

- **Barbarosoğlu:** Eşi, yazmasını bir kenara bırakın, okumasına bile izin vermemişti evliliklerinin ilk yıllarında. Okuduğu romanı yırtıp atmıştı. Ama bu sadece evliliklerinin ilk yılları için geçerlidir. Daha sonraları Fatma Aliye Hanım ile Ahmet Mithat Efendi'nin mektuplaşmalarına aracılık edecek kadar refikasının yazı hayatına destek vermiştir Fâik Bey. Hatta Ahmet Mithat Efendi bir mektubunda "Bu ihtisasınız size Fâikçüğimin kadrini bir kat daha takdir ettireceğim için yine hoşuma gitti. Oğlancağız size mani olmak şöyle dursun katipliğinizi bile ifa ediyor. Postacılık bile ediyor. İşte böyle bir koca nevadirden olduğunu dahi bu mülahazalar meyanında düşünmelisiniz" der. Fatma Aliye Hanım'ın torunu Suna Selen de dedesinin geceleri kalkıp çalışmakta olan hanımına kahve pişirdiğini anlatmıştı.

Okumasına bile... Bunları biraz açar mısınız? Bu başlık çerçevesinde biraz tatminsiz hissediyorum kendimi.

- **Süruri:** Benim konuşmamın başlığı "İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman: Bir kadın filozof olunca..." şeklindedir. Yapmış olduğum sunumun temel içeriği tamamen üst üste iki noktadan sonraki kısma, yani sağ tarafa aittir (Bir kadın filozof olunca...). İki noktanın sol tarafına gelince (İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman), dediğiniz gibi bu taraf bir tasarımdan ibaret. Yalnız bu tasarım kısmı aslında biraz da pratikle alakalı. Fatma Aliye'nin -konuşma esnasında kısaca değindim- çocuk ve kız eğitimiyle ilgili yazıları var. Ancak bu yazılar-

la ilgili detaylı bir konuşma yapmadım. Ben daha çok başlığın sağ tarafına geçip teorikle alakalı olan ve hem benim ilgi alanım hem de bugünkü panelin içeriğiyle ilgili olduğu için felsefeye dair çalışmalarını anlattım.

- **Barbarosoğlu:** "Üç noktanın söylediği", diye Ahmet Turan Alkan'ın yazısını hatırlıyorsunuz. Muhtemelen buradaki herkes o üç noktanın söylediğini kendince doldurdu. Demek ki burada kissadan hisse, başlıklarımıza üç nokta koymayacağız.

Benim sorum İhsan Bey'e olacak. Yalnız doğrudan Fatma Aliye Hanım'la ilgili değil, başta yaptığı bir tespitle alakalı. İhsan Bey, "bunalım dönemlerinde insanlar hakikati değil de siyaseti ön plana çıkartırlar. Çünkü ..."

- **Fazlıoğlu:** İnsanlar değil, toplumlar.

Evet. "Çünkü acil bazı sorunlar vardır. Dolayısıyla siyaset anlamaya değil, değiştirmeye yöneliktir ve bu dönemde geliştirilen düşüncelerde metafizik bir derinlik aramak aslında boşa bir çabadır" dediler. Konuyla ilgili literatüre baktığımızda genelde bunalım dönemlerinin, sonraki dönemlere de ışık tutan, yeni ufuklar açan düşüncelerin merkezini, zeminini teşkil eden dönemler olduğu görüşü hakimdir. Dolayısıyla bu değerlendirme, bu düşüncelerin metafizik temelini de olabileceğini kabul etmektedir. Ama sizin değerlendirmelerinize göre, böyle bir metafizik temel aramak boş bir çabadır. Bu var olan kanının geçerliliği nedir? Acaba bunalım dönemlerine yönelik bu değerlendirmeyi nasıl görüyorsunuz?

- **Fazlıoğlu:** Evet güzel bir soru. Pitirim Sorokin'in eserine atıf yapılarak sorulan bir soru. Yanıt bunalımın tanımında düğümlenir. Elbette bunalımların toplumsal, fikrî ve hatta metafizik yönleri olabilir. Zaten denmek istenen de o: Bir bunalım, velev ki, saf siyasî olsun hakikat temelinde çözülmez ise sahici olmaz. Öte yandan, saf siyasî bir bunalım ve çözüm günlük işlerle alakalıdır; o toplumun önünü açar. Bir şeyin metafizik özellikte olabilmesi için, herhangi bir günlük, toplumsal, kişisel bir kaygı gütmeksizin, doğrudan hakika'nın elde edilebileceği bir tasarımda bulunması gerekir. Felsefi terimlerle: *Vücut'u akılla, mevcud'u zihinle* inşa etme işidir metafizik ve bunun ilkece siyasetle ilgisi yoktur... Sonuçları itibarıyla olabilir. Öte yandan böyle bir metafizik arayışı siyasî, toplumsal bunalımlar tetikleyebilirler.

Ama hakikat arařtırmasında, amaç ne karın doyurmaktır ne de devleti kurtarmaktır; kastettiđim de budur. Bu yapıyı bir kez kurduktan sonra buradan hareketle siyaset, ahlak geliřtirebilirsiniz; dűřűnűrlerimizin yaptıđı gibi. Ama gűnlűk zűmlerde, gűnlűk siyasette operatif olmak zorundasınız; dođrudan o andaki soruna odaklanmalısınız; onu zűmeye çalıřmalısınız. řu olabilir: Gűnlűk sorunları zűmeye çalıřırken amelđ olarak yaptıklarınız bir sonraki kuřak için pratik felsefe anlamında deđerlendirilebilir ya da metafizik temellendirmeye konu olabilirler. Kısaca bugűnűn zűmleri yarının metafizikleri haline gelebilir; bir neslin ortaya koyduđu zűmler bir sonraki neslin ilkeleri halini alabilir. Bu műmkűndűr. Kısaca, siyaset bir an evvel arabayı yoluna ya da treni rayına koymaktır; hakikatiniz varsa bu koyma iři dođru olur deđerse yanlış...

Ben Nazife Hanım'a sormak istiyorum. Birinci sorum; İlk başta Fatma Aliye Hanım feminist midir? sorusuna bir iki şık sűylemiřtiniz, ama son şıklar kalmıştı. Biraz evvel de sűylendi, kadınların haklarını savunması itibarıyla Műslűman muhafazakar feminist tanımları yapılıyor Fatma Aliye ile ilgili olarak. Ancak bir başka veçhesiyle feminist diyemeyiz Fatma Aliye Hanım'a. Feministi hangi tanım çerçevesine oturtuyoruz? Bařka bir ifadeyle hangi tanım çerçevesinden feminist Fatma Aliye? Ya da ona feminist diyebilir miyiz?

Đkinci sorum, bugűn burada Fatma Aliye Hanım'ın bir çok özelliği anlatıldı: ilk yazar kadın, babasının kızı vs. Fakat kendisi, evlendikten on sene sonra yazmaya başlayan bir kadın. Acaba eşinin tavrı neydi? Siz kısmen bunun ipucunu verdiniz, ancak bununla ilgili ben biraz daha ıklama yapmanızı istiyorum. Eři bu kadar tepkili olmasına rağmen sonradan yazmaya nasıl başladı?

Son sorum: "iyi eř", "iyi anne", "iyi Műslűman" bařlıđı çerçevesinde -Sayanın Barbarosođlu açılıřta, "Fatma Aliye'nin neden unutulduđu" sorusuna kızının rahibe olmasında cevap bulabilecek miyiz?, diye sormuřtu. Ben de bu çerçevede- řunu sormak istiyorum kızı rahibe olduktan sonra Cumhuriyetçilerin ve Műslűmanların Fatma Aliye'yi unutmaya yűz tuttıklarını sűylemiřtiniz. Acaba, bu olay sonrası kendisi de kendini unutturmaya yűnelik bir hayata meyletmiř olabilir mi? Mesela, 1934'te Cumhuriyet Gazetesi'nde ldűđűne dair çıkan habere tepkisi ne yűnde oldu?

- **Şişman:** Ben sondan başlayarak cevaplandırmaya çalışayım. Eşyle ilişkilerinin nasıl olduğu ayrıntılı bir şekilde çok fazla yer almıyor. Fatma Aliye, hakkında ilk monografi yazılan Osmanlı kadını demiştik. Ahmet Mithat Efendi'nin doğrudan Fatma Aliye'nin kendisine yazdığı mektuplardan yola çıkarak yazdığı *Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti* adlı bir kitabı var. Oradaki bilgilerden, Fatma Aliye'nin bizzat yazdığı mektuplardan, biz biliyoruz ki; evliliğinin ilk dönemlerinde roman okumasına bile asla müsaade etmiyor eşi. Bunun haricinde bu evliliğin -mahrem hayatının- içinde neler oldu? Ne oldu da eşi on yıl sonra değişti ve ilk romanını yazmasına, daha doğrusu tercüme yapmasına ve bunun yayınlanmasına izin verdi -daha sonrasında da bu konuda bir muhalefeti olmadı ki, yayın hayatına devam etti, Fatma Aliye-? Bunu bilmiyoruz. Ama sanıyorum, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu'nun Ocak ayında yayınlanacak Fatma Aliye'yle ilgili romanı (Fatma Aliye: Uzak Ülke) bir yazar muhayyilesiyle bizim zihnimizdeki o boşlukları kapatmaya dönük bir çaba.

Bir diğer sorunuz "iyi eş", "iyi anne", "iyi Müslüman". Gerçi bu çelişki gibi görülebilir. Fatma Aliye iyi eş ve iyi anneliği savunduğu halde ne acıdır ki evladı Katolik rahibi olmuştur. Bu da insanın yapmak istedikleriyle hayatta nelerle imtihan edileceği konusunda ihtiyar sahibi olmadığını gösteriyor bize. O başka bir şey. Ayrıca, İslam anlayışı açısından da, madem bunu savunuyordu da neden bunu başaramadı? gibi bir sorgulamaya hakkımız yok.

Diğer sorunuza gelince, Fatma Aliye feminist miydi? sorusuna cevap ararken feminizmin hangi tarafından yola çıkıyoruz? Feminizmin doğrudan doğruya kadınlık siyaseti üzerinden kadın haklarını savunmakla feminist olmak arasında bir çizgi çiziyorum ben ki; bunu çizen başkaları da var. Bu benim tanımım değil. Feminizm, sadece kadınların merkezde bulunduğu; kadınlığın, tarihin motorunun, kadın erkek mücadelesinden ibaret olduğu şeklinde teorik bir yaklaşıma sahip. Feminizm, aslında Marksizmdaki proleter ve burjuva arasındaki ilişkinin, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin adeta kadın ve erkeğe tercüme edilmiş bir şeklidir. Feminizm kadınlık üzerinden bir siyaset yürütür. Fatma Aliye bu açıdan değerlendirildiğinde, toplumdaki adaletsizliklere karşı, erkeklerin çok eşlilikle birlikte eşlerini aldatmaları, bunun aileye zarar vermesi, çocuklara zarar vermesi, kadınları mutsuz etmesi üzerinden bir eleştiri geliştiriyor. Bunun yanı sıra kadınların çalışmasını, eğitim görmesini savunuyor. Gerçi çalışmayı çok ideolojik bir konu olarak ele almaz. Bir kadın muhtaç kalırsa, iffetini koruyarak, haysiyetini koruyarak çalışması kötü giden bir evliliği devam ettirmesinden daha iyidir

sonucuna varabiliyoruz romanlarındaki kahramanların ayak izlerini takip ederek. Fakat diğer makalelerinden anladığımız şu ki; bu bir kadın erkek mücadelesi değildir. İslam'da kadınların aradığı şey -zaten nereye dayanacaklardır diye baktığımızda kadınların zor durumdan çıkış ve içinde yaşadıkları olumsuzlukları yenmek için ellerinde bir silahları vardır o da- şeriatdır. Yani buradan yola çıkarak Batı'dakinin aksine dini, aileyi, bir takım kurumları karşısına alarak yürütülen bir kadın hakları mücadelesi söz konusu değildir. Gerçi Batı'ya da baktığımızda başlangıçta daha çok bir aile feminizmi; dini de işin içine katmaya çalışan bir feminizm var ama sonraki dönemlerde dini, aileyi ve bir takım kurumları karşısına alarak yürür feminizm Batı'da. Fatma Aliye'ye bu açıdan baktığımızda feminist değildir diyebiliriz. Çünkü açıkça diyor ki; (hatta taaddüd-i zevcata çok atıfta bulunuldu. Biliyorsunuz Şeyhülislam Mahmut Esad Efendi taaddüd-i zevcatı savunan bir yazı kaleme alıyor. Buna eleştiri olarak da Fatma Aliye taaddüd-i zevcatın İslam'daki yerinin aslında bu kadar savunulup bayraklaştırılacak bir şey olmadığını, sadece bir cevaz olduğunu ifade eden, "Taaddüd-i Zevcata Zeyl" adlı bir yazı kaleme alıyor. Bu yazıya da şöyle başlıyor) "şu satırları kadınlığı müdafaa fikriyle yazmıyorum. Yani burada ben ilmi ortaya koymaya çalışıyorum". Bu sadece bir kadınlık mücadelesi değil, kadın olsun erkek olsun ilmi açığa çıkarmaktır. Buradan da baktığımızda aslında Fatma Aliye'nin kadınlık davası güttüğünü görüyoruz, ama diğer taraftan; mesela Avrupa'da kadın hakları hareketlerinden de haberdar. Burada kendisini nerede konumlandığına bakıyoruz, biraz evvel hocamızın bahsettiği babasından aldığı tarih bilincinden hareket ederek diyor ki; "biz eslaf-ı İslam'dan gelen meşahir ve namdaran-ı zenana halef olmalıyız". Niçin böyle söylüyor Fatma Aliye? Çünkü o dönemde Batı'da yaygın olan, devam edegelen bir kadın hakları hareketi var ve Fransızca bilen -özellikle okumuş yazmış- Osmanlı kadınlarının doğrudan okudukları, etkisinde kaldıkları bir şey bu. Fakat biz onları örnek almamalıyız, onlar bize emsal olmamalı, biz kendi tarihimizden eslaf-ı İslam'dan gelen meşhur zevatı örnek almamız, diyor. Hatta bu konuda pek çok eser de kaleme alıyor. Namdaran-ı zenan diye İslam tarihinde isim yapmış kadınlar kimlerdir? Mesela burada bir Fatma binti Abbas örneği var. Bu örnekte, bir şeyha olan Fatma binti Abbas hem medresede eğitim veriyor hem sufi manada bir şeyh kadın. Nasıl bir eğitim veriyor? Kadın erkek karışık bir topluluğu nasıl eğitiyor? Bunun mahremiyet açısından bir sakıncası var mıydı, yok muydu sorusunun cevabını bile veriyor: Hayır, onlar ders verirken, topluluk

karşısına çıktıklarında sadece şeyha idiler, sadece evlerinde, hatta evlerinin arka odalarında bir kadın idiler. Burada da aslında o dönemde kadın erkek karışık eğitim görülmesiyle ilgili tartışmalara da, kadının toplum hayatında nasıl ve hangi vasıflarla yer alabileceği konusuna da çok ciddi bir açıklık getirmiş oluyor. Yani kökleri geçmişe dayanan, tarihten bir çözüm getirmiş oluyor.

- **Barbarosoğlu:** Bir şey ilave edebilir miyim?

- **Şişman:** Ben son cümlemi de söyleyeyim. Aslında Fatma Aliye için şunu diyebiliriz. Yazarın otoritesini kadınlığından almıyor asla. Bu yüzden Fatma Hanım'ın terminolojisini kullanacak olursak o bir kadın yazar değil, bir yazar kadındır. Çünkü otoritesini Müslümanlığından alıyor, Osmanlılığından alıyor. Ve aslında terakkiden yana. Evet! bir tek medeniyet var, o medeniyete

biz de katılmamız, diyor. Ama aynı zamanda Osmanlı'nın itaatkar bir evladı ve aslında kelimenin bütün tedailerıyla baktığımızda -oraya Osmanlı'yı mı koyarsınız, tarihi mi koyarsınız, o büyük medeniyeti mi koyarsınız- o babasının kızı.

- **Barbarosoğlu:** Ben arkadaşımızın sorusuna şöyle bir açıklık getirmek istiyorum. Babası uygun görüyor Fâik Bey'le evlenmesini. Babasının isteğiyle Fâik Bey'le evleniyor. Aslında Fâik Bey'le nasıl evlendiğini de *Muhadara*'ta çok iyi izah eder. Yani kabil midir babasına -orada Fazıla esasında biraz da Fatma Aliye'nin kendisidir- itiraz etmek? Mümkün değildir diye düşünür. Fâik Bey'le evlenince Fransızca'sının hiç gerilemeyeceğini düşünür. Çünkü bir kolağasıyla evleniyor. Fakat Fâik Bey'in Fransızca'sı Fatma Aliye'nin Fransızca'sı karşısında çok yetersiz kalır. Burada bir hayal kırıklığı olur. Evliliklerdeki ilk karşılaşmalardaki hayal kırıklığının evlilikleri nasıl etkilediğini bilirsiniz. En azından romanlardan, filmlerden bilirsiniz diyelim bekar arkadaşlar için. Burada bir çekişme halinden dolayı Fâik Paşa roman okuyan kadına bile tahammül edemeyeceğini gösterir, okuduğu romanı atar. Fakat Fâik Bey'in arka planında da dönemin erkek yazarlarının şu anlayışı vardır: Roman yazarlar hazretler. Romanın içinde şu cümleler geçer:

Roman okuyan kadınlar ifsat olur. Yani sirke ek-
şidir ama benim sirkem bal kıvamındadır gibi
romanlar yazarlar.

On yıllık bir evliliğin sonunda neden yazma-
ya başlıyor kısmında da şu çok çarpıcıdır: Fâik
Paşa on bir aylığına Konya'ya gider. Ayrı kalırlar
ve bu esnada Fatma Aliye Hanım çok ciddi bir
rahatsızlık geçirir. Tekrar bir araya geldiklerinde
Ohnet'in *Volonté* romanını okurken Fatma Aliye
Hanım, Fâik Bey'e de okur. Fâik Bey bu romanı
beğenir -o zaman Paşa değildir- Fatma Hanım
der ki; "ne kadar güzel değil mi, bu Türkçe'ye de
çevrilse ne kadar güzel olur değil mi? Siz de be-
ğendiğinize göre". Hay hay der Fâik Bey. İlk izin
böyle çıkar.

- **Süruri:** Ben de burada kısa bir şey söyle-
yeyim. Evlenilmiş, aradan on yıl geçmiş. Tam üç
tane çocuk yetiştirilmiş.

- **Barbarosoğlu:** İki tane. Bu arada niçin iyi eş, iyi anneydi de kızı Kato-
lik rahibe oldu? sorusuna gelince bunu muhitiyle ilgili olarak açıklamak ge-
reker. Bir kere İslam tarihi, peygamberler tarihi, bizim, ebeveynler ve evlat-
lar arasında yargılayıcı olmamızı engelleyici örneklerle doludur. Değil mi ki
Hz. Nuh'un (a.s.) evlatları kendisine iman etmemiştir. Dolayısıyla burada
anneyi suçlayamayız. Çünkü döneminde yoğun misyoner faaliyetleri vardır.
Fatma Aliye Hanım'ın, belki hata diyebilecekseniz, hatası iki kızını; 1900 do-
ğumlu Nimet ile 1901 doğumlu Katolik rahibe olan Zübeyde İsmet'i, Dame
de Sion'da okutmasıdır. Bunlar Dame de Sion'da okurlarken büyük kızı Ni-
met Hanım -aralarında bir yaş var- "ben Dame de Sion'a gitmeyeceğim"
der. "Çünkü oradaki rahibeler beni örgülerimden tutuyorlar ve beni ikonla-
rı öpmeye zorluyorlar". Bunun akabinde Fatma Aliye Hanım, Nimet'i Ame-
rikan Kız Koleji'ne gönderir. Acıdır ki Bursa Amerikan Kız Koleji, 1928 yılın-
da, özellikle misyoner faaliyetlerden dolayı kapatılmıştır. Esasında Fatma
Aliye Hanım'ın sıralaması "iyi Müslüman", "iyi eş", "iyi anne"dir. Sıralaması
bu şekildedir. Bu da önemlidir. Şu açıdan önemlidir. Bugün modern psiko-
lojide bile "iyi anne" olabilmek için eşini seven kadın olmak gerektiği üye-
rinde duruluyor.

- **Süruri:** Cümlem yarım kaldı.

- **Barbarosoğlu:** Buyurun.

- **Süruri:** On yıllık süre zarfında bir hanımın iki çocuk yetiştirmesi iki kitap yazmaya bedeldir diyebilirim. Dolayısıyla iki kitap yazmıştır.

- **Barbarosoğlu:** Sözlerinize şu nedenle katılmıyorum: Fatma Aliye Hanım'ın kendisi -Fatma Aliye'nin biyografisini yazan Ahmet Mithat Efendi'yi hatırlayacaksınız- hayatını anlatırken der ki: üç yaşına kadar annemi tahattur edemiyorum. Konak hayatı içinde geçen çocukluğunda annesini tahattur edemez, hatıralarında canlandıramaz. O dönemde bizim sandığımız gibi ve bugünkü çekirdek ailelerde olduğu gibi çocukların her şeyiyle ilgilenmiyor bir anne. Dolayısıyla eğer Fatma Aliye'nin zihni rahat olsaydı, yazardı. Çünkü vakti vardı. Çocukları vaktini aldı değerlendirmesi isabetli değil. Bu açıdan size katılmıyorum. Zihni rahat olmadığı için yazamamıştır.

- **Fazlıoğlu:** Müsaade ederseniz birkaç cümle ekleyeyim: Fatma Aliye Hanım'ın kızının rahibe olması biraz taaccübe neden oldu anladığım kadarıyla. Öncelikle şu noktaya işaret edeyim: Bir insan başarılı olduktan sonra, belli bir aşamadan sonra, ünvanlar, şöhretler kazandıktan sonra bütün bunları kendisinin yaptığına inanmaya başlar. Kendini yetiştiren çevreyi, aileyi, aldığı eğitimi unuttur. Sadece kendi olmağının, o doğuştan getirdiği yapının bunu sağladığını zanneder. Özellikle Avrupa'dan gelen seyyahlar, XVI. yüzyıldan sonra, bir şeye çok ilginç bir şekilde dikkat ediyorlar. Diyorlar ki: Osmanlılar bütün başarılarını Müslüman olmaya bağlıyorlar; yani mensup oldukları *anlam-değer dünyasına*. Maddî güçlerini tamamen mananın sonucu zannediyorlar. Avrupa söz konusu olduğunda bu anlaşılır; ya Çaldıran? O zaman onu da *sapık* ilan edersiniz, olur biter. Bu aşamada sahip olunan top teknoloji, ateşli silahlar vs. düşünülüyor. Dolayısıyla XVIII. yüzyıla kadar, büyük oranda, *anlam-değerlere*, kısaca *dünya görüşüne* atıf yapılan bir başarı *manzumesi* var. Yenilince ne yapıyor? Nasıl başarılarını bu değerlere bağladılarsa yenilgiyi de bu değerlere yüklüyorlar. "Yendik çünkü Müslüman'dık" ilkesi "Yenildik çünkü Müslüman'dık" ilkesine dönüşüyor: İdarî, siyasî, askerî vs. Osmanlı seçkinlerinin İslam'a yönelik bu tavrı silik de olsa Lale Devri'nde başlar, Sultan III. Selim döneminden itibaren hızlanır ve Sultan II. Mahmut devrinde bir söylem halini alır. Kişilerin kendi tarihine, medeniyetine, dinine yönelik yaptığı bu eleştiri aslında bir ifratın başka bir tefritle dengelenmesi halidir. Şunu açıkça söylemek lazım: Kanımca, Tevfik

Fikret'in oğlu ya da Fatma Aliye'nin kızı dürüst insanlar. Rahibe olmayan mı var o dönemde; rahibe olmak illa din değiştirmek değil ki. Bugün Batıcı diye eleştirilen pek çok ismin dedeleri, dikkatle bakınız, bir yüzyıl önce din âlimiydi. Mensup oldukları anlam-değer dünyasından, dünya görüşünden, onları *başarısızlığa* uğrattığına inandıkları için ayrılmışlardır. Yani hem siyasi, hem idarî, hem dinî, hem ilmî seçkinlerimiz *bizi* bırakmıştır. Tarihimizi, kültürümüzü, medeniyetimizi bıraktılar. Kendilerini kurtaracaklarını umdukları başka bir dünya-görüşüne geçtiler; ancak tavırları değişmedi. O dünyanın başarısını da yine anlam-değer manzumesine göre okuyorlar. Kısaca kimse kimseden daha fazla suçlu ya da suçsuz değil. Bu çok ciddi bir sosyo-psikolojik analizi gerektirir. Kişisel kanım, zamanın ruhu böyle; dolayısıyla Fatma Aliye Hanım'ın kızının rahibe olması çok şaşırtıcı bir şey değil. Biliyoruz ki, büyük bir müderrisin oğlu da kardinalliğe yükselecek kadar Katolik kilisesinde mesafe almıştır. Yanlış hatırlamıyorsam merhum Nurettin Topçu, Fransa'da doktora yaparken, bazen Vatikan'a gidip onunla sohbet edermiş. Neticede bu durumu döneme, tarihî bağlama, şartlara geri gidip temellendirmek lazım; bu bir istisna değil; yalnızca dürüst, açıkça söylemiş...

Kızının Katolik rahibe olmasına şaşırma açısından değil de Fatma Aliye Hanım'ın unutulması bağlamında değinmiştim. Buna ve 1934'te Cumhuriyet Gazetesi'nde hakkında çıkan habere tepkisi ne oldu? veya bu olaydan sonra kendisini kendi mi unutulmaya terk etti? diye soruyu tamamlamıştım.

- **Şişman:** 1926'da kızı ortadan kayboluyor. Fatma Aliye onun peşinde vefat edene kadar -on yıl boyunca- izini sürmeye devam ediyor. Zaten baktığımızda, 1926'dan sonra hiçbir şey yazmadığını, hatta 1912'den sonra bir şey yayınlamadığını görüyoruz. Ama 1912 ile 1926 arasında belki çalıştığı, yayınlamadığı bir takım eserlerinin var olduğunu tahmin edebiliriz. 1926'dan 1936'ya kadar on yıl boyunca kızının peşinde, yani sürekli onu arıyor. Fransa'ya gidiyor, özel dedektifler tutuyor. Tabii unutulmasında kendini unutturmasının da payı olabilir. Çünkü bu psikolojik olarak zor bir şey. Özellikle Tevfik Fikret'e bu kadar eleştiriler gelmişken, kendisinin aynı konumda bulunması, o dönem için baktığımızda göğüslenmesi kolay bir durum değil. Bu yüzden ortaya çıkmamasının nedenlerinden biri belki budur. Ama başka hangi nedenler vardır? dersiniz Cumhuriyet döneminde saltanatı savunan, kendisinin Osmanlı'nın devamı olduğuna inanan birisi olarak

Cumhuriyet sonrası dönemde kendine yer bulamadığı da söylenebilir. Herhangi bir şekilde söyleyeceklerinin kabul görmeyeceğini düşünerek kendini unutturma yoluna gitmiş olabilir. Buna benzer başka neler olabilir? Latin harflerine geçişle birlikte zaten hiç eserini görmüyoruz yani. Latin harfleriyle hiç eseri yok; ki aslında Fransızca bildiği için Latin alfabesini zaten biliyor. Fatma Aliye neden unutuldu sorusunun cevabını şu anda biz çok net olarak bilmiyoruz. Bunlar etkili olabilir diyoruz. Sanırım dönemin şartları içerisinde biraz daha ayrıntılı incelenmesi gereken bir konu bu.

- **Barbarosoğlu:** 1924'te mesela sağlık problemleri nedeniyle Paris'e gittiğini biliyoruz. Ciddi eklem romatizması var. Şifa bulmak için Paris'e gidiyor. Dolayısıyla kesin olarak bildiğimiz bir şey, sıhhsizliği bunda etkili. Gerçi daha öncesinde de bazı sağlık sorunları yaşıyor. Ben hep şuna önem veririm: Zihin rahat olduğu zaman bedensel rahatsızlıklar yazmaya engel değildir. İttihat ve Terakki'yle beraber Fatma Aliye esasında itibar kaybına uğruyor. Bu, sebeplerden en önemlisi diye düşünüyorum. Yıldız mahkemesinde Ahmet Cevdet Paşa, Mithat Paşa aleyhinde oy kullanıyor ve İttihat ve Terakkiler bunu hiç affetmiyorlar. Hatta kız kardeşi Emine Semiye'nin, babasının ne kadar kötü bir itibar bıraktığını belirten bir mektubu vardır Fatma Aliye Hanım'a. O kadar ki ablasına bile bir ara şiddetle tepki gösterir ve eskiden yazdığı mektupları istemeye kadar gider.

Fatma Aliye Hanım da tam aksine babasının itibarını, tarih anlayışını, yaptıklarını savunmak üzere *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*'ni yazar. İkinci cildi bulunmayan kitaplardan biri de -biraz önce Ahmet Süruri Bey *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife*'nin de ikinci cildinin bulunmadığını dile getirmişti- *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*'dir. Birinci cildin sonu diye biter, ama ikinci cilt yoktur. İhtimal ikinci cildi Fatma Aliye Hanım yazmamıştır. Çünkü *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Tanpınar'ın ifadesiyle esasında tam bir "sessizlik suikastı"na muhatap olmuştur. Hiçbir şekilde ses getirmemiştir. Bunun üzerine küsmüştür Fatma Aliye Hanım. Fatma Aliye Hanım küserken esasında bilgisi ve birikimi kendisiyle mukayese kabul etmeyecek olan kardeşi Emine Semiye yükselmiştir. Çünkü İttihat ve Terakki ajanıdır. Ajan olacak kadar yakın durmuştur İttihat ve Terakki'ye. Mesela Cumhuriyet döneminde, Taha Toros ikisiyle de görüşür ve Emine Semiye'yi çok daha modern, cana yakın; Fatma Aliye Hanım'ı çok daha asabi bulduğunu belirtir. Naciye Neyyal'ın anılarına da baktığımızda esasında Emine Semiye'nin ahlakî açıdan çok düşük özellikle-

rini görüyoruz, ama bütün bunlarda psikolojik taraf tutma kısmını parantez içine almak zorundayız.

Neden unutulmuştur? Kızı Katolik rahibe olmuştur... Ama Zübeyde İsmet'le yaşıt olan Namık Kemal'in torunu, yani Ali Ekrem Bolayır'ın kızı Selma Hanım da evden kaçmıştır. O da gemiyle Amerika'ya gitmiştir ve bir ateist olarak ömrünü bitirmiştir. İhsan Fazlıoğlu Hoca'nın söylediği burada çok önemli. Muhitinin toplamından ibaret bu gençler ve çok yoğun bir şekilde bir inanç problemi yaşıyorlar. Anlamanız için şunu söyleyeyim: Yeni, daha papa krizini üzerimizden atlatamamışken, şimdi 9-10 yaşlarında olan çocukların, yani görsel devrime muhatap kalmış çocukların, ekranlarda dakikalarca seyrettikleri papa ayininin zihinlerinde nasıl bir iz bıraktığını düşünün. Biz o manada İslamiyet'i görsel bir şölen haline getiremiyoruz. Bu bir parça İslamiyet'in ruhuyla alakalı, bir parça da bizim estetik tavrımızı kaybetmemizle alakalı. Dolayısıyla bugün panelin başında bahsettiğim gibi, sorulara cevap arayacağız. Ancak bu panelden soruların tamamına cevap bulmamız mümkün değil.

- **Fazlıoğlu:** Bir de bu tasfiye, yani Fatma Aliye Hanım'ın unutulması, unutturulmasıyla ilgili, izin verirsiniz, bir iki cümle eklemek istiyorum: Babası tasfiye edildi; Cevdet Paşa tasfiye edilince, doğal olarak çevresi de tasfiye edildi. Cevdet Paşa sadece Osmanlı tarihinin değil, İslam tarihinin yetiştirdiği en önemli kafalardan birisidir; yalnızca ilmi açıdan değil, özellikle siyasi açıdan... Diyebilirim ki geleneğimizde fikri, siyasetin hizmetinde bu kadar verimli, işlevsel kullanan başka bir isim nadir bulunur. Tanzimat'ın üç paşasının -Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa- Sultan II. Abdülhamid'in baş danışmanı, akıl hocası... Ölünceye değin devletin siyasetini belirleyen önemli isimlerden birisi. Özellikle Mithat Paşa'nın şahsında cisimleşen, kendi anlam-değer dünyasını imha eden ve her şeyiyle Batı'ya katılmayı isteyen cepheye karşı duran tarafın en önemli temsilcisi... Biliyorsunuz Mithat Paşa, başta Fransız anayasası olmak üzere Batı ülkelerinin anayasalarının tercüme edilerek Türkiye'de uygulanmasını isteyen bir kişi... Cevdet Paşa ise, "İslam ve Osmanlı hukukunu anayasa haline getirebiliriz" diyerek *Mecelle*'yi hazırlayan grubun başında. Bütün bunları bir araya getirdiğimizde denebilir ki, Ebu'l-ula Mardin'in *Ahmet Cevdet Paşa'nın Hukuk Cephesi* adlı kitabına kadar Cevdet Paşa, zaten Türkiye'de unutulmuştur; o tarihte de zaten tarihî bir hâdisedir; aktüel değil. Ahmet Cevdet Paşa, tarihimizin son döneminin en bilgili insanlarından; bu nedenle de yine en mu-

hafazakarlarımızdandır. Bilgili adam muhafazakar olur; cahil ise cesur... Gerçekten de 1850'den sonraki en bilgili Osmanlılardan birisidir: Tarih bilgisi, siyaset bilgisi, matematik bilgisi, astronomi bilgisi, mantık bilgisi, hukuk bilgisi... Ve o bilginin, birikimin verdiği bir temkin, bir muhafazakarlık vardır kendisinde. O ve temsil ettiği fikir tasfiye edildiği için özellikle İttihat ve Terakki döneminde, kızı Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserini telif etmiştir. 1914 civarı değil mi?

- **Barbarosoğlu:** Evet.

- **Fazlıoğlu:** Niye 1914? Çünkü Ahmet Cevdet Paşa tamamen tasfiye edilmiştir. Kızı onu savunmak için kaleme alıyor bu eseri: Cevdet Paşa'nın yetiştiği çevre, fikirleri... Ancak ikinci cildini tamamlayamıyor. Keşke tamamlasa; belki felsefesini, bakış açısını anlatacaktı.

- **Süruri:** Bastığı son eser.

- **Fazlıoğlu:** Son eser. 1914. O açıdan, kanımca, Fatma Aliye Hanım tek başına tasfiye edilmiyor. Bütün bir Cevdet Paşa ailesi ve onu takip edenler tasfiye ediliyor. Tasfiye edilen bir siyasettir, bir fikirdir, bir duruştur, bir inançtır, bir bağımsız kimlik bilincidir. İşte tarihî bilinçte köklerini bulan bu *bağımsız kimlik bilinci* tasfiye ediliyor. Cevdet Paşa'nın *bağımsız kimlik bilinci*'nin yerini Mithat Paşa'nın yanaşma, sırnaşma siyaseti alıyor; çünkü hakikati olmayanın siyaseti başkasına göredir; kendine göre değil.

- **Barbarosoğlu:** Burada şunu hatırlatmak isterim. Claude Farrere, Fatma Aliye Hanım'ın, Emile Julyar'ın *Doğu ve Batı Kadınları* adlı kitabında İslam'a hakaret etmesi üzerine Fransız gazetelerine yazdığı bir mektupla Julyar'ı eleştirmesinden çok etkilenir ve 1922'de Fatma Aliye'yle tanışmaya gelir. Yani 1922'de hâlâ esasında aktif bir isimdir Fatma Aliye. İsterseniz burada toparlayalım. Çok teşekkür ederiz katılımcılara, geldiğiniz için de size.